

FEHÉR ZOLTÁN

*Nép és iskola: népiskola**A bátyai iskolaszéki jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai*

Boci járjon mezőre,
Gyermek iskolába,
Gyarapodjék a magyar,
Számra mint erőben.

(Arany János: *Alkalmi vers.* 1853)

NÉPBOLDOGÍTÁS A NÉP ELLENÉBEN?

okan elemezték már az Eötvös-féle népiskolai törvény történelmi jelentőségét. Tudjuk, hogy a kiegyezés után magához térő nemzet 1868-ban sok évtizedes (ha nem évszázados) lemaradását igyekezett behozni ezzel és az európai összehasonlításban hasonlóképpen példamutató nemzetiségi törvénnyel. A polgári Magyarország megteremtéséhez a rendi társadalom felszámolása után szükség volt az általános – európai értelemben vett – műveltség megalapozására, elterjesztésére is. Kevesen méltatták azonban a népiskolai törvény érvényre juttatása érdekében az iskolaszékeknek a falvakban kifejtett erőfeszítéseit. Ugyancsak jószerivel feltáratlan a magyar népi kultúrában az a hatás, amely az írás-olvasás általánossá válásával bekövetkezett.

A népiskolai törvény életbelépése után az elemi iskolák közvetlen irányító testületei, az iskolaszékek, épp úgy „felülről” szervezett intézmények voltak, mint a paraszti közbirtokosságok vagy a legeltetési társulatok. Ám míg ez utóbbiak a parasztság hagyományos igényeit elégítették ki, az iskolaszékek egy olyan állami törekvést voltak hivatva támogatni, amely éppen a hagyományos paraszti kultúra ellenében működött. Nemcsak a szóbeli hagyományozásnak vetett véget, hanem beleszólt a családi életbe, s lassanként átalakította azt, bizonyos tekintetben új értékrendet alakított ki. Ugyanakkor néhány népszokás létrejötté épp az iskolának köszönhető, noha kialakulásuk jóval korábbi keletű. Ilyenek a Gergely-járás, a Balázsoló köszöntők, az adventi ostryahordás. Nem elhanyagolható az a hatás, amely az iskolai énektanítás révén megszüntette a hagyományos éneklési stílust, a díszített előadásmódot, s elterjesztett egy csomó németes tandalt és népies műdalt (*Bátya falu szép belen van, Beszegődtem Tarnócára, Este van már késő este* stb.) kiszorítva az igazi népdalt. A néprajzi kutatásban elhanyagolt problémát történeti mélységében már Ortutay is vizsgálta megállapítva, hogy *a hagyományos szóbeli kultúra elfödi, legyőzi az iskolai képzés eredményét.* Nyilvánvaló, hogy a parasztság nagy többsége tudatosan vagy ösztönösen ellenállt, de más okokból a vidéki notabilitások sem lelkesedtek érte. Jókai regényhősének, Tóth Mihálynak, ennek a Bagi uram féle paraszt-nábobnak az okoskodása inkább a parlagi nemes gondolkodását tükrözi a reformkor idején, amikor így vélekedik az iskolai oktatásról: *Ó, az én gyermekeim is tudnak írni, olvasni, minden zsoltárt könyv nélkül és ének szerint, a katekizmust és a bibliai történeteket. – És semmi egyebet nem kell nekik megtudni soha* (– teszi föl a kérdést a fiatal jogász.) *Nem. Minek a parasztnak tudás? Amit a természettudományból tanul: az hitét ingatja meg Istenben,*

amit a törvénytudományból tanul: az hitét ingatja meg az embertársakban, amit a történettudományból tanul: az hitét ingatja meg a királyban, s minek a parasztnak kételkedés? A fenekére nem mehet a tudomáynak, mert abhoz nincs ideje, ha esze is van bozzá: s mindennek csak a színét kapja meg, s lesz a féltudós parasztból istentagadó, pörlekedő, lázongó.

A parasztság ellenállása azonban fokozatosan gyöngült, hiszen be kellett látnia az iskolai tanulás hasznát, enélkül még inkább kirekesztette volna magát a polgári társadalomból, s végül évtizedek alatt elfogadta az érdekében, de megkérdése nélkül és akarat ellenében hozott intézményes rendet. Az iskolában elsajátított készségek közül legkevésbé továbbra is az olvasást gyakorolta. (Funkcionális analfabétizmus.) Idős bátyai emberek elmondták, hogy ifjú korukban csak titokban, dugva olvashattak (rendszerint ponyvaregényeket), mert szülei tiltották mindenféle „világi” könyv kézbevitelét. A parasztság elfogadta ugyan az elemi iskola szükségességét, de nem törekedett gyermekeit középiskolába küldeni, mert egyrészt anyagilag ez számára megengedhetetlen volt, másrészt nem akarta, hogy fajtáját, sorstársait megtagadó „urat neveljen” belőle. Tömörkény István megható novellájának cselekménye már a XIX. század végén játszódik, s arról szól, hogy az elemi iskolát kitűnően elvégző parasztyereket a szülei nem küldhetik továbbtanulni a tanító rimánkodása ellenére sem, mert nem bírnák annak költségeit. Egy bátyai példa azt mutatja, hogy néhány évtizeddel később, a XX. század elején még a tizenkét holdas, itt módos gazdának számító Hegedűs József is inkább a maga gazdaságának folytatását várja el jó eszű fiától, mint hogy középiskolába adja.

Jött az iskola. Édesapám ezt nagyon komolyan vette. Mind a hat osztályt kitűnően, nagy dicséretekkel végezte el. Minden év végén könyvjutalmat kapott gróf Vigyázó Ferenc úr aláírásával. Azok a könyvek nagy becsben voltak tartva egészen a haláláig. Nagyon szeretett volna továbbtanulni. Minden álma az volt, hogy ő „valaki” lehessen, de soha nem mert szólni a szüleinek.

Az iskola elvégzése után megjelent nálunk a falu plébánosa meg a gróf úr megbízásából a számadója, Muraközi úr, hogy elbeszélgessenek az édesapjával, mi legyen, és hogy engedjék továbbtanulni a fiút. Erre az apja röviden, de annál komolyabban csak annyit felelt: Nem!

De a kérlelés tovább tartott. Meg akarták győzni az apát. Még azzal is próbálkoztak, hogy nem lesz semmi pénzbeli kiadásuk, a gróf úr fedez minden költséget. Ez a felelet újból: Nem!

Aztán édesapám kezdte kérlelni a szüleit, de erre már hosszabb volt a válasz.

– Na, és ha kitanítatom a fiamat, mi lenne egy ilyen parasztyerekből? Pap vagy szegény tanító? Aztán a gyerekekhez fordult, és így szólt:

– Édes fiam, jegyezd meg jól magadnak, amit mondok. Nincs sok vagyonunk, de amink van, abból nagyon szépen meg tudsz élni. És ha majd egyszer megnősiülsz, úgy vess, úgy arass, hogy legyen a családodnak és jusson a szegényeknek is. A feleséged pedig úgy süssön kenyeret, hogy mindig jusson a kéregetőknek. Te meg soha ne bánts a másét, de a magadéra vigyázz! Így kedves leszel Isten és ember előtt.

Nem tudjuk, hogy a falvainkban működő iskolaszékek parasztpolgárai – mint falubeli társaik választott képviselői – miképpen tudtak együttműködni az államhatalom szándékait képviselő helyi plébánossal, földbirtokossal, notáriussal, intézővel, tanítókkal, akik mégis csak tanult emberek voltak, s valószínűleg más szemmel nézték a világot. A helyi sajtóságokat a falubeli parasztképviselők nyilván jobban ismerték, mint „kebelbéli” társaik vagy a rendeleteket hozó, utasításokat kiadó városi hatóságok, s az elvárások és a megvalósítási lehetőségek közti feszültség tükröződött működésükben.

Különösen érdekes, hogy a magyar nyelvű oktatást milyen természetességgel fogadja a XIX. század végén még erősen délszláv jellegű községnek az iskolaszéke. Ennek okát én nemcsak abban látom, hogy a különböző időben és helyekről spontán ide telepedett délszláv népesség elszigetelődött nyelvtestvéreitől, nem alakult ki értelmisége, hanem elsősorban abban, hogy az általuk asszimilált helyi törzsökös magyarság és a később ide települő és kétnyelvűvé váló igen nagy számú kurtanemesség magyar identitású volt már a XVIII. században. Ez utóbbi népesség (a több száz főnyi kurta nemes) komasági és házastársi kapcsolatba került a rácokkal, különben pedig számos tanítót is adott a falunak.

Ha a bátyai iskolaszék 1869-től 1929-ig vezetett, „ékes” *tatik-tetik*-es, a XIX. századi fiskálmagyarságával fogalmazott jegyzőkönyveinek első három évtizedét társadalmi a szempontból fogjuk vallatóra, választ kaphatunk az előbbi kérdésekre.

E L Ő Z M É N Y E K

Magyarországon az iskolai oktatás évszázadokon át az egyház feladatai közé tartozott, s így volt ez Bátyán is. Bizonyosan bátyai praedialis nemesi származású és egyházi iskolákban nagy műveltségre szert tevő ember lehetett 1462-ben az a Bátyai András (magister Andreas de Bathya comes), aki a kalocsai káptalan egyik kanonokjaként kisebb bűnügyekben bíraskodott. Évszázadok alatt talán a fél kezünkön összeszámolhatók volnának – ha tudnánk róluk – azok a személyek, akik hasonló módon emelkedtek ki a falu népéből. Magyarországon a XVIII. században fellendülő alsó szintű népoktatás már nem tisztán egyházi keretekben folyik, világi tanítók oktatnak, de a felügyeletüket egyházi hatóságok látják el. Berauer iskolatörténete szerint Bátyán 1734 óta működött tanító. (Vagyis a Tarkó földesúrral kötött első Contractus után egy évvel.) Ellent mond ennek az 1703. évi összeírás, ahol is a névsor elején Balás János judex (bíró) neve után azonnal Sáfár Miska ludimagister (tanító) neve olvasható. A kuruc szabadságharc idején tehát már volt tanítója Bátyának. Hogy aztán a Rákóczinak hódolt katolikus „rác falut” 1705-ben éppen a délről érkező szakadárok, az ortodox rác felkelők égetik föl, talán azal magyarázható, hogy az már akkor is jobban integrálódott a sárközi magyarsághoz. Az 1738. évi Visitatio Canonica csak annyit tartalmaz, hogy Bátya nótáriusa (jegyzője) egyúttal a tanítói teendőket is ellátja. Sajnos nevét és javadalmazását nem jegyezték föl. Az 1748. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint Molnár János jegyző és kántor (valószínű, hogy egyben tanító is volt) természetbeli járandóság fejében többek között paprikaföldet is kapott. Ebben az időben azonban még iskolakötelezettségről nem beszélhetünk.

Az iskolán kívüli népművelés előzményének tekinthetjük a következő egyházi kezdeményezést. Mivel az egyház főként az egyszerű nép hitoktatását tartotta fontosnak, nem a közismereti tárgyakat (írás-olvasás-számolás) tanították, arra nem is volt elegendő emberük, hanem a vallási ismereteket memorizáltatták. Gróf Batthyány József érseksége idején (1760–1776) – a felvilágosult abszolutizmus korában (ebben az időben jelent meg a Ratio Educationis) – *sokat fejlődött a kalocsai egyházmegye oktatásiügye* – írja Winkler Pál. Batthyány szervezte meg a Szent Ferenc Keresztény Tanítási Társulatot oly módon, hogy a *községek minden utcájában egy megbízható férfiút és nőt jelöltetett ki, akik azon utca híveit – felváltva az ifjúságot és a házasokat – katekizmusban oktatták*. 1763-ban így jött létre a bátyai Hitoktató Társulat. Tagjai két csoportban tanultak. *A dalmát fiúk*

csoportjában a kérdező Berta István 27 éves, segédje Mészáros Pál 15 éves. A magyar férfiak csoportjának védőszentje Szent István király. Kérdező Korsós Péter 45 éves, segédje Fülöp István. Feltűnő, hogy a kisebbeket, akik még nem tudnak magyarul, dalmátoknak, a nagyobbakat magyaroknak nevezték. Nyilván az elnevezés a tanítás nyelvére is utalt. A dokumentum sajnos a csoportok tagjaiból mindössze ötnek a nevét tartalmazza. Ez az oktatási forma a maga kötelező jellegével már előkészítette a mindennapos iskolabajárás kényszerét. Valószínű, hogy a tanítási órákon énekelték az országosan ismert, úgynevezett *Katekizmusi ének* rác szövegű változatát. (*I jos pitam deteta*) – *Kérdezem a gyermektől, mi az egy? A válasz: Egy az Isten. Mi a kettő? Mózes kőtáblája. Mi a három? A három isteni személy. Stb. tizenkettőig.*) (Számmissztika.)

1762-ben Novák József a jegyző és kántortanító Bátyán. Hogy honnan került ide, nem tudjuk, családi neve ugyanis újabb keletű a bátyai névanyagban. A Novak, Novák, Novaky családnév csak a XVIII. sz. közepén kerül be a helyi névanyagba. Valószínűleg kurta nemes volt. Egyébként teológiát végzett, kora tanítóinál jóval nagyobb műveltségre szert tett ember volt, aki magyarul jól beszélt, *a latint elég jól, a bunyevácot* (a bátyai rácot F. Z.) *és a németet közepesen bírta*. Mivel jegyzői és kántori teendői miatt személyesen alig oktathatta a gyermekeket, segédtanítót tartott, névszerint Csanádi Sándort. Ő már helybeli lehetett, mert családnéve már korábban is szerepel anyakönyvekben, de bunyevácot (vagyis a helybeli nyelvet) nem nagyon értette. Épp úgy magyar kurta nemes volt, mint Novák. A határozat szerint *a magyar gyermekeket oktathatja, de bunyevácok tanítására nem alkalmas. A magyar gyermeket magyarul, a bunyevácokat bunyevácul kell oktatni, amíg az utóbbiak a magyart nem értik, aztán a magyar legyen az oktatás nyelve*. Novák mester fizetése évi 37 frt és 29 mérő gabona, valamint egyéb adományokból állt egy esztendőben. Tankötelezettség nem lévén, a tanulók gyéren látogathatták az iskolát. Erre enged következtetni a következő egyházlátogatási jegyzőkönyvi bejegyzés: *Bátyán a tanító, mikor vannak (t. i. tanulók), oktatja mind betűvetésre, mind erkölcsre, mind katekizmusra*.

A RATIO EDUCATIONIS

Iskolatörténetünk során először Mária Teréziának az 1772. augusztus 22-én jóváhagyott Ratio Educationisa rendelkezett a teljes magyar iskolaügyről, kimondva, hogy ez királyi felségjog. Nemcsak az ingyenes iskolakötelezettséget rendelte el a 6–12 éves gyermekek részére, hanem meghatározta az egész iskolarendszer felépítését a 2 + 3 osztályból álló népiskolától az egyetemig, tartalmazta a népiskolában tanítandó tantárgyakat, a felekezeti és állami felügyeleti rendszert, a mezőgazdasági munkák miatti nyári szünetet, előírta, hogy az alapfokú iskolákban a tanítás nyelve mindenütt a lakosság anyanyelve legyen.

Mária Terézia felvilágosult, jó szándékú intézkedései nem valósultak meg. Ebben az időben Schwartz Gyula számításai szerint ugyanis hazánkban 5–6000 településen nem volt iskola. A tankötelesek 48 százaléka nem járt iskolába, s bevonuló újoncoknak csak 22 százaléka tudott írni-olvasni.

A helyi műveltségi helyzetet jellemzi, hogy Bátyán 1841-ben egy egyességlevelet így írnak alá: *+ Hegedűs Mártony írni nem tudván ide csak keze vonását teszi. (Magántulajdon)* 1846-ban: *Fekete Mártony mint Matani József hitvesének saját + keze vonyása (Magán tulaj-*

don). Néhány XIX. századi jobbágyi magyar nyelvű kézirat is megmaradt. A községközi jegyzőkönyvek is mindig magyar nyelven íródtak. Magyar nyelvű a legrégebbi családi használatban levő könyv, az 1665-ben megjelent Mária-Magdolna életéről szóló „regény” is. Az iskolában ugyan magyarul tanítottak, a lakosok azonban hozzájutottak vásárok alkalmával nemcsak magyar, hanem Magyarországon (Kalocsán, Szabadkán, Budán) nyomott bunyevác, horvát nyelvű szentek életéhez, imakönyvekhez, imacédulákhoz is. XIX. századi kéziratos imafüzeteikben magyarul és rácul is leírtak énekszövegeket, imákat. A rác nyelvű szövegeket magyar ortográfiával rögzítették. Az 1869-ben megalakult iskolaszék meglelt korú tagjai viszont már valamennyien saját aláírásukkal hitelesítették a jegyzőkönyveket. Nyilván a tehetősebb zsellérek közül kerültek ki, akik már a jobbágyvilágban is jártak iskolába.

A jegyzői, kántori és tanítói feladatok együttes ellátását egyre nehezebben tudták megoldani. Gróf Zichy Ferenc győri püspök (1743–1783) ezzel kapcsolatos tapasztalatairól így ír: *Az iskolamesterek legtöbb helyen a falusi jegyzők teendőit is ellátják. Innen van, hogy sokszor nemcsak több óráig, hanem több napig a bíró parancsára vagy a község határában, vagy távolabbi helységeken írásmunkával, körözvények hirdetésével, számadások készítésével és átvizsgálásával is foglalkoznak, egyházi kötelességeiket (ti. a kántori teendőket) elhanyagolják, az iskolára kevés gondot fordítanak, s a jobbágyokkal való tivornyázásra és kicsapongásra alkalmat találnak. Ennél fogva föltötte kívánatos volna, hogy az iskolamesterek minden helységben a jegyzői teendők alól felmentessenek.*

1783-ban a bátyai iskolában Bátor János tanít, aki már nem nótárius is egyszemélyben. Ő szintén jövevény lehet, és ugyancsak kurta nemes. Berauer iskolatörténete szerint a csekély fizetés miatt gyors egymásutánban váltják egymást Szolezsánszky Ferenc (nemes), Jelencsics József (ő helybeli lehetett), Bajai István, Antovics János, Péter Ferenc és Radocsa Imre. Közülük Bajai István nem méltó hivatására. 1831-ben így minősítették: *másod osztályú, részeges, a káromkodás vétkeiben leledzik, rossz híre van, hanyag az egyházi szolgáltatásokban.* 1795-ben Csukli Sándor tanító azzal írta be nevét a historia domusba, hogy a kálvária képeit ő festette.

Hosszú ideig egy tanító és egy segédtanító működött a községben. Novák János 1844-től 1862-ig. Segédtanítója Keckeméthy Sándor, majd 1859-től Kardos János. (Ő is kurta nemes.)

Hogy hol állott a régi iskolaépület, nem tudjuk, de 1852-ben megépült a templom melletti kántortanítói lakás két tanteremmel. 1854-ben a község 225 forint évi fizetéssel, 2 hold föld használati jogával és szabad fűtési átalánnyal megszervezte a második tanítói állást is. 1863-tól Németh József tölti be ezt az állást. Valószínű, hogy a helybeli közbirtokos nemes Németh család tagja.

1871-ben került Bátyára a szomszéd faluban, Miskén 1823-ban született Pászthory Endre (volt kisnemes), aki a kalocsai gimnáziumban hat osztályt végzett, később Pesten bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott. 1848-ban a honvéd sereg tűzértisztje, majd a menekülőkkel Viddinbe (Törökország) később Philippolisba (Trácia) menekült, ahol egy katolikus püspök udvarába került cipésznek. Elsajátította a török és a bolgár nyelvet. (Bolgár nyelvtudása segítséget jelenthetett neki a bátyai ráchoz.) Latinul írt bolgár nyelvtanát ki is adták Plovdivban 1856-ban, bolgár–olasz szótára kéziratban maradt. A kiegyezés után hazatért, és a bátyai iskolában helyezkedett el. Bátyán írta cikkeit a *Honvéd* és *Néptanítók Lapja* című újságokba emigrációs élményeiről, a rizstermelésről, a török és a bolgár közoktatásról.

Ő volt az egyike azoknak, aki 1882-ben a Vigyázó gróf által adott juralomból fölutazhattak a fővárosba, és megnézhatték az ottani országos kiállítást. *Kracsmer Kálmán* (kántortanító) és *Pászthory Endre tanítók jelentették, hogy részükre Vigyázó ömeltósága az országos kiállítás megtekintése céljából 30 forint segélyt adni kegyeskedett, így a jövő hét folytán föl öbajtanak menni Budapestre.* Pászthory Endre bizonyosan a bátyai iskola legjelentősebb tanítója volt.

A népiskolai törvény megalkotásának szükségessége – a magyar értelmiség legjobbjai számára – teljesen világos. Nyilván épp a törvény előkészítése érdekében folyt az a felmérés, amire a bátyai jegyző 1860-ban azt írja, hogy *a bátyai iskola két osztálya az összes tanuló befogadására nem alkalmas, a tanév pedig október elsejétől augusztus 15-ig tart.* (Igazából májusban véget ért.)

1862-ben Bajnai József szomorú képet fest Kalocsa környékének iskolaügyéről. *Azért nem csoda, hogy Sárközben a pár év előtt örvendeztető virágzásnak indított népiskolák tengenek s konganak. Itt tanuló lenne elég, de nincs tanoda épület célszerű s tág azok befogadására: ott tág tanoda volna, de nincs tanító, mert díjazása nincs: amott tanoda is, tanító is volna, de nem szeretnek a gyermekek iskolába járni, vagy nem szeretik a gyermekeket iskolába küldeni. Talán nincs községi közügy, mely iránt Sárközben oly kevés részvétellel s érdekeltséggel viseltetnének, mint éppen a gyermekek neveltetése. De szinte talán máshol is így van, és talán éppen ez okból foglalkoztatja ez ügy oly kevésé a sajtót is.*

NYELVI KÉRDÉS AZ ISKOLÁBAN: RÁCUL ÉS MAGYARUL

A reformkor hajnalán került Bátyára plébánosnak Koross Mihály szentszéki jegyző és levéltáros, a pesti egyetem egyházjogi doktora, aki megkezdi a rácok javára történő évszázados asszimiláció visszafordítását. *Akarom és dicsőségnek tartom a magyar nyelvet híveim közt terjeszteni, őket magyarokká tenni* – írja a szabadságharc előtt egy évvel. Intoleranciája, neofita buzgalma nemcsak a kor szellemével, hanem – magyar családneve ellenére – asszimiláns voltával is magyarázható. Neve azonban mindig ott szerepelt a helyi nemesek listáján. Élt még benne a középkori hungarustudat, bár nyitrai őseit tótoknak, a dunántúliakat (alföldieket?) meg rácoknak nevezi. *...magam nem lévén megtestesült magyar, nem hogy igazán vallják, tsak annyiból mondbatom (magam) magyarnak, hogy magyar honban jöttem a világra, de apám szláv ajkú volt, nagyanyja pedig még Korosi, nyitra megyei Koros szláv ajkú faluból származott, hasonlóan szláv ajkú volt. Anyám pedig Kanizsán született ugyan, de felvidékről származott, hasonlóan szláv (szlovák) ajkú apától és rác ajkú anyától.* Céljának elérése érdekében használt módszerei a következők: magyarul prédikál, valamint magyar tanítót és kántort alkalmaz. *Már tíz esztendeje azon vagyok, hogy a Rátz népemet magyarítsam, és már annyira vittem a dolgot, hogy itt, ahol 10 esztendő előtt ritkán volt Magyar Prédikátzio, már most csak minden negyedik rác prédikátzio, a többi magyar és pedig minden Vasárnap és Ünnepen, valamint délután Tanítás után is. Nagyöjtben pedig minden nap. Azért olyan kántort és Iskola Mestert fogadtam, aki egy szót se tud ráczul. Igen nagy fáradságonba kerül ez nekem.* Amikor Rakovszky földesúr tapasztalta, hogy jobbágyai azért nem teljesítik robotkötelezettségüket, mert ehelyett a plébánia építésén munkálkodnak, meg akarta ezt tiltani, s a megyéhez írt panaszlevelet. Mire Koross azzal fenyegetőzött, hogy visszafordítja magyarosítási szándékát. Ha jobbágyai nem folytathatják a plébánia építését – mint írja –, *én a Helységet mindjárt Rátzra fordítom, mert sokkal könnyebb nekem a Rátzot rátzul tanítani, mint magyarra fordítani. Kántort is mindjárt tiszta rátzot fogadok, mert a Helység is azt szeretné. Aztán meglátom, ki fog arra kényszeríteni, hogy ismét magyar-*

ra fordítsam őket. Ha pedig a lelki pásztor és az Oskola Mesterek nem segítik a magyarítást, s akkor hiába van minden másnak dolga. Amikor meg az előljáróság vádolta be plébánosát az érseknél így védekezik: Rátzul gyóntattunk mi az idén is, mint a múlt évben, tsak 3 év óta mondja az ifjúság a gyónás formuláját magyarul. Kivéven az iskolásokat, kik 29 éve így mondják. Ha pedig magyarokká akarom tenni híveimet, az nagyon is jól van tőlem. Az eredményesebb tanítás érdekében gondoskodott az iskolás gyermekek tanszereiről is. Az oskolabeli gyermekeknek – írja – minden esztendőben könyveket és papírost veszek.

Simonyi írja 1882-ben Bátyáról és Dusnokról: *nemzetiségi tudatnak nyoma sincs, pedig a rácoknál csak az iskolás gyermekek és a férfiak tudnak jól magyarul, a nők, bár értik a nyelvet, rosszul beszélnek.* (Ezt a nemek szerinti hagyományőrzést bizonyítja az a tény is, hogy a férfiak népviselete a környező magyarokéval volt megegyező, a nőké viszont a bácskai bunyevácokéhoz volt hasonló.)

AZ ORSZÁG ÉS A NÉP A BOLDOG BÉKEIDŐKBEN

Az iskolaszék hatvan éve a magyar történelemnek jelenünket közvetlenül meghatározó időszaka volt. A kiegyezés a magyar kapitalizmus startját jelentette. *Örült az úr-rend a deáki tettnek [...] Mindenki támadt, élt és szabadult, / Csak a nép maradt egyedül a listán* – így mondott ítéletet erről Ady, s a népi írók is hasonlóan vélekedtek. *Ő az iskolában magasztalt kiegyezést! Amerikai tempó! Civilizáció! Fellendülés! A magyarság útjai messze esnek ezeknek az útjaitól. Olyan messze, amilyen messze esik a földdel, állattal együtt élő primitív ember erős egyenessége a kufárkodó, kereskedő, számológató, görbe utaktól.* A kiegyezéssel létrejövő Osztrák–Magyar Monarchia világpolitikai tényező lett, amely a boszniai okkupációjával a Balkánon próbált rendet teremteni. A „nagy vállalkozások kora”, a „boldog békeidők” valóban amerikai stílusú fejlődést hozott. *Nem halott már az eltemetett nemzet: hanem élő, növekedő óriás, ki évek alatt századok mulasztását siet helyreépíteni* – írja lelkesülten az árnyoldalakról tudomást sem vevő Jókai.

Bankok, gyárak, bányák nyíltak, vasutak, hidak, utak, városok, intézmények épültek. Kezdtett megmagyarosodni a főváros. A polgári értékrendet képviselő pártok a parlamentben az állam és az egyház elválasztását szinte a legfontosabb céljuknak tartották, noha a lakosság túlnyomó többsége buzgó híve volt a történelmi egyházaknak. Közben a folyamszabályozások és az úrbéri perek következtében olyan változások történtek a vidéki Magyarország életében, amelyek ökológiai szociális és demográfiai konfliktusok tömegét indították el. Az egyre izzított pánszláv törekvések és a „közös ügyek” miatt aztán belesodrótunk az első világháborúba, majd a forradalmakba, s mindennek tragikus következménye lett Trianon. A teljes zűrzavaron ugyan a Horthy Miklós kormányzósága idején regnáló kormányok politikailag úrrá lettek, az ország nemzetközi tekintélye és pénzügye helyreállt, elkezdődött a szociális és kulturális háló kiépítése is. Művészeink, tudósaink sikerei tekintélyt parancsoltak. A megcsontított országban azonban folytatódtak és felerősödtek a korábban kialakult társadalmi feszültségek.

Az 1853-ban kiadott császári nyílt parancs, az ügynevezett úrbéri pátens célja az úrbéri viszonyok felszámolása volt. Ennek végrehajtása, a bátyai úrbéri per tragikus következményeket eredményezett, s társadalmilag, gazdaságilag szinte alkalmatlanná tette a falut a kulturális felemelkedésre, az iskolatörvény végrehajtására. A bátyai közbirtokosság nevében gróf Vignyázó Sándor 1856-ban adta be a bíróságnak keresetlevelét, amellyel elkezdődött a bátyai

úrbéri per. Az egyezkedés a határrendezés, legelőelkülönítés, erdei fa haszonvételek szabályozása, a földcsere aránykulcsának megállapítása tárgyában kezdődött. A küzdelem három szakaszban folyt, és 1865-ben a Hétszemélyes Tábla ítéletével végződött. A pört a közbirtokosság nyerte meg. Az ítélet aztán a parasztság felszámolásáig, a „kollektivizálásig” megszabta a birtokviszonyokat s a gazdálkodás módját. A község lakosságának a perköltségeken kívül birtokmegváltás címén ki kellett fizetnie mindannak a földnek az árát, amelyet az 1770-es urbárium rögzített mennyiségen felül birtokolt, mivel a törvény azt jogtalan foglalásnak tekintette. Az ügy annyira mély nyomokat hagyott a nép lelkében, hogy még száz év (három-négy nemzedék) múlva is őrizte emlékét a közösségi emlékezet.

Nyolcvanezer forintot kellett fizetni vagyonváltságot – mesélte Harangozó Márton családi emlékezet alapján. *Amilyen tudatlan vót a nép, kitaláták, hogy gróf Vigyázó felajánlotta a Tirát (határrész) nyolcvanezer forintér. Valaki kitaláta „idadod azt te ingyen is!” Nem akartak fizetni, hanem ingyen kérték, mint a többit is. Ő meg nem adta. Bepörötek Vigyázót. Sokáig húzódtott a pör. Az előjáráságtul mindig kúdték valakit, menjen a király elébe. Ketten avval jöttek haza: „Muszáj fizetni!” Erre azt mondták: „Fölmegyünk a Hétszemélyes Táblához!” Nem ért semmit. Százezer forintot fizettek a perköltségre. Sokáig kellett fizetni, de nem fizetett senki. Makacs meg szegény vót a nép. Meg tudatlan. Sok évig tartott. Egyszer jött egy okosabb bíró, Szarvas Pál. Utánajárt a dolgoknak. Csak ki kell fizetni. Amit kaptak vagyonváltságér földet az majdnem mind element Fajszra. Nem vót mibül fizetni a vagyonváltságot, oszt eladta földet a bátyai nép a fajsziaknak. A fajsziaknak könnyebb vót, mer nem vót uraságuk.*

Vigyázó gróf abban az időben bátyai kúriájában lakott, a per nyereségét bankban kamatoztatta, s segítette a helyi iskolaügyet. *Az úrbéri per kamataiból jut a szegény gyermekek tankönyveire is* – írja e kor megyei monográfusa, Galgóczi Károly.

AZ 1868. XXXVIII. TÖRVÉNYCIKK

A fordulatot a Népoktatási Törvény (népiskolai törvény) hozta meg, amikor Eötvös József kultuszminiszter előterjesztését a magyar országgyűlés 1868. évi XXXVIII. tc-ben elfogadta és szentesítette.

Megszabja a törvény is a közoktatás struktúráját, kimondja, hogy a népiskolák felügyelete az állam joga és kötelessége. A népiskolaügy közigazgatási hatóságai: törvényhatóságok közigazgatási hatóságainak bizottságai, tanfelügyelők, községi hatóságok, iskolaszékek. A felekezeti iskolák főegyházmegyei tanfelügyelőségének a struktúrája a következő volt: iskolák egyházmegyei felügyelője, érseki főtanfelügyelő, főtanfelügyelő segédje, hivatalos iskolalátogatók, tanfelügyelők. Jellemző a korra, hogy 1869-ben még a népiskolák 91 százaléka felekezeti, s az arány 1910-ben is csak 73 százalékra módosul.

Az iskolaszékek feladta a törvény értelmében a tankötelezettségre, valamint a működés anyagi és személyi feltételeire vonatkozó törvényi előírások érvényesítése, az intézet tevékenységének felügyelete és községi előjáróság rendszeres tájékoztatása. (Az iskolaszék intézményét a szocializmus idején megszüntették, de a rendszerváltozás után 1993-ban visszaállították.)

Az oktatás nyelve a tanulók anyanyelve. A tankötelezettséget ez a törvény már 6–15 közötti gyermekek számára mondja ki, mégpedig úgy, hogy a 6–12 évesek a mindennapi iskola hat osztályát kötelesek elvégezni, s ez után az ismétlőiskola három évét látogatják heti 5 órában.

A tananyag minimuma a felekezeti iskolákban: hit- és erkölcstan, olvasás és írás, fejből és jegyekkel való számolás, hazai mértékek ismerete, nyelvtan, természettani és természetrajzi ismeretek alapjai, hazai földleírás és történet, gyakorlati útmutató a mezei gazdálkodás és kertészet köréből, polgári jogok és kötelességek, ének, testgyakorlat, beszéd és értelemgyakorlat, általános földleírás és történet. A felsorolás természetesen nem tantárgyakat, hanem ismeretköröket tartalmaz. Ezért például az elméleti matematikai ismeretek (fejszámolás: szorzótábla, alpműveletek) és a gyakorlati ismeretek (folyó-, terület- és űrmértékek) tanítása a számolás és mérés nevű tantárgyban, a mezőgazdasági és kertészeti ismeretek tanítása pedig, a nagyobb tanulók számára, a faiskolai gyakorlati foglalkozásokban kaptak helyet. A felsorolásban és így bizonyítványokban is első helyre kerülő hit- és erkölcstan e tárgy kiemelt fontosságát jelezte.

A népiskolákban a tanulók teljesítményét az ötös érdemjegyfokozat tükrözte, amelyben legjobb az 1-es és a legrosszabb az 5-ös volt. Az osztályzatot a félévi és az év végi vizsga lapján kapta meg a tanuló.

Az alkalmazott módszerek közül első helyen állott a frontális osztálymunka, amelynek során a megtanulandó anyagot a gyerekek együttesen harsogták, ismételték vég nélkül. Így tanulták a szorzótáblát, így tanulták a dalokat-énekeket, a verseket és a katekizmust, de még a betűk írását is. Otthoni feladatot általában nem kaptak, a gyakorlást, memorizálást a tanórákon végezték. A gyakorlatban inkább az emlékezőképességet, mint a gondolkodást fejlesztették. Kevés tényt tanítottak, de azt aztán alaposan begyakorolták. Az olvasás tanításában a fononimikus módszert alkalmazták, amelyben minden betű hangalakjának kimondásához egy egyedi kézjelet, mozdulatot is társítottak. (Hasonlított a Kodály-módszer kézjeles énektanításához.) Az olvasmányokat is újra meg újra az egész osztály közösen, hangosan olvasta. Ha válogató olvasás volt, egy-egy tanuló hangosan olvasta a szöveget, míg a többiek ujjukkal mutatva azt a könyvben, némán követték, majd a tanító felszólítására egy másik tanulónak kellett folytatni. Ha nem tudta, általában pacsit kapott érte. Egy-egy szakasz elolvasása után elhangzott a (kifogásolható) kérdés: Mit olvastál? Számtanórákon sokszor a golyós számoló állványon vagy a táblánál kellett megoldani alpműveleteket, a földrajzi ismereteket pedig a térképnél kérték számon. Az a tanuló, aki egy kérdésre jól felelt, feltehetett egy másik kérdést osztálytársának. Az osztály rendjére a tanító távollétében a tanító által kijelölt vigyázó ügyelt. Mindenfajta vonulás (osztályba, templomba) csak párosával néma csöndben történhetett. A tanítás elején és végén az osztály felállva a tanítóval együtt imádkozott. *Mindennap minden iskolásnak minden reggel el kellett menni misére. Bemementünk az iskolába, és onnan együtt mentünk templomba. Én ott laktam a templomtól nem messze, sokat ministráltam. Kértem a tanítót, hogy én hazulról egyenest mebessek a templomba. Nem engedte meg* – emlékezett Harangozó László az 1930-as évekbeli iskoláskorára. A mindennapos templombajárás még a XIX. században nem jelentette a tanulók igazi buzgóságát, ájtatosságát. Rendetlenkedtek, mozogtak, hangoskodtak a rorátékon. Mikor ezért egy parasztpolgár iskolaszéki tag azt javasolta, hogy a tanítók ne csak kísérik a gyerekeket a templomba, de rendet is tartanak ott, Ujváry Kálmán tanító és Szarvas Pál volt bíró azt válaszolt, hogy a templomi rendtartás az előjáróság feladata. Maga Szarvas Pál bíró korában hosszú bottal sétált a templomban mise alatt, és a rendetlenkedő gyermekek fejére koppingatott. Minden tanteremben a főfalon ott függött a feszület és a magyar címer. Büntetésül a feddés, dorgálás, sarokba állítás, térdepeltetés és a testi fenyítés szolgált. Renitens, nehezen fegyelmezhető tanulókról is van jegyzőkönyvi adat. A tanító itt már nem mer testi fenyítést alkalmazni, az

iskolaszékhez fordul. A gyermek apját beidézük, aki a tanítót feljogosítja arra, hogy szükség esetén gyermekét megverhesse. *A belső iskola II-od osztályú tanítója egy tanítványa, név szerint Illés Antal ellen panaszt emel, hogy rakoncátlan, rossz magaviseletű, miért kéri az iskolaszéket, hogy a gyermek atyját meghívatta, és tudtul adta gyermeke viseletét, ki oda nyilatkozott, hogy gyermekét valahányszor rakoncátlankodik, testileg fenyítse meg.* Az iskolás gyermekek nemigen merték elárulni otthon, ha az iskolában kikaptak, mert akkor a szüleiktől is verést kaptak volna. Ami a tekintélytisztelést illeti, ebben a szocializáció eddigi családi feladatát is átvállalta az iskola. Megtanították: *Köszönni tisztességg, fogadni becsület.* Minden tanítás után ezzel a figyelmeztetéssel engedték el a gyerekeket. *Ha reggel mentünk az iskolába, vagy délután jöttünk az iskolából, és találkoztunk egy idősebb emberrel vagy nénivel, és elmentünk mellettük köszönés nélkül, hát nem mindegyik, de elég sűrűn fülön fogtak bennünket, hogy te nem tudsz köszönni. És a köszönés mindig az volt, hogy Dicsértessék a Jézus Krisztus –* mesélte Harangozó László. A gyermekek templomi és utcai viselkedésére korábban az előjáróság is felügyelt. *Az általános csend és rend fenntartása, ami az előjáróságot illeti, mit megerősít Szarvas Pál azon mindenki által elismert emlékezetével, hogy az ő bírói idejében úgy az utcákon mint a templomban a kellő rend fenntartatott, és pedig ő és az előjáróság által. Sajnálataát fejezi ki ama jelen állapot felett, hogy nem szívesen megy templomba az ember, mivel a folytonos láрма és mozgás zavarják imájában. Üdvös lenne felhívni az előjáróság figyelmét úgy a templomban, mint az utcán való viselkedésre.*

Az iskolakötelezettség elfogadtatása a lakossággal igen nehéz célratörő munkát jelentett. Az országos eredményt mutatja, hogy 1879-ben az iskolaköteleseknek csak 48 százaléka, 1872-ben 55 százaléka, 1896-ban 79 százaléka és 1913-ban már 93 százaléka járt iskolába. Ugyanezt a javulást érzékelteti az írni-olvasni nem tudók számának csökkenése. 1870-ben Magyarország lakosságának 68,7 százaléka analfabéta. Negyven év múlva 1910-ben már csak 3,3 százaléka.

Közben a honfoglalás ezeréves évfordulójára, a XIX. század végén, Wlassics Gyula kultuszminiszter idején ezer állami népiskolát létesítettek az országban a Millennium tiszteletére.

Lehetett volna ez a folyamat gyorsabb és eredményesebb is, ha az állam többet fordít költségvetéséből a közoktatásra. A szűkös anyagi lehetőségek miatt azonban hátráltató erőként jelentkezett a kevés tanítóképző miatt mutatkozó tartós tanítóhiány, valamint a tankönyvek kifogásolható minősége.

A fejlődés azonban így is látható. Vajon mibe került ennek elérése? 1870-ben a magyar költségvetés oktatásügyre 22 millió forintot fordított, 1908-ban már 64 milliót. Oriási fejlődés! De mégis: sok ez, vagy kevés? A XX. század elején a magyar kormány minden tárcája túlszárnyalja az oktatásügy kiadásait, az a költségvetésnek csak 1,8-át jelentette. Ha külfölddel vetjük össze ezeket a számokat, még ijesztőbb a kép. Nézzünk néhány nemzetközi adatot. Franciaország az oktatásügyre a miénknek kétszeresét, a büdzsé 2,88-át fordította. Nem beszélve Svédországról, amely az állami kiadások 13,13 százalékát, vagy Svájcra, amely 18,67 százalékát költötte.

A NÉPTANÍTÓ

Rózsa Bandi bá, Don-kanyart megjárt hajadani cserkészparancsnokom, amikor úgy 1946-'48-ban elkezdték a tanerőket pedagógusnak nevezni, büszkén kikérte magának: *én nem pedagógus vagyok, hanem TANÍTÓ!*

Hála a „praeparandumoknak”, a tanítóképezdeknek, amelyeket a szegények egyetemének is neveztek, középiskolai fokon (négy-öt év alatt) olyan kiváló néptanítókat képeztek, akik néhány évtized alatt csodálatos eredményeket értek el. Hivatásukra, az „igékre”, eszmékre legfogékonyabb életszakaszukban, pubertás korukban – 14–19 évesen – készültek. A magyar néptanító általában a „nép fia”, vagyis parasztyerek volt, de szép számmal akadtak köztük kisiparos, falusi tisztviselő családból származók, sőt elszegényedett hajdani kismemesi családok utódai is. (Érdekes, hogy a falusi zsidó szatócsok, kocsmárosok ritkán tekintették a tanítói pályát gyermekeik felemelkedésére alkalmasnak.) A bátyai iskolában nemegyszer felsőbb éves képezdés „kistanítóbácsikat” alkalmaztak helyettesítőként.

A tanító a magyar társadalomban az „alig urak” kategóriájába tartozott. Az ormánsági csúfoló együtt említi a sanyarú sorsú pappal: *A vajszlói szegén pap / Vályogot vet egész nap. / Muszáj szegénnek, / Másképp nem él meg. // A mestőr meg köpenybe / Összeraki ötvenbe. / Muszáj szegénnek, / Másképp nem él meg.* A tanító uraknak (sok helyen mesternek szólították őket) ennek ellenére általában tekintélyük volt a falu népe előtt. Példás családi életet éltek, gyermekeiket szépen nevelték, feleségük a háztartást vezette. (Egykeresős család.) Különösen igaz volt ez a kántortanítókra. A kántortanító valóságos főnyeremény volt annak a falusi parasztlánynak a számára, akit az feleségül vett. Neki a paraszti sorból való kiemelkedés lehetőségét jelentette. Sok helyen az iskolaszék gazda tagjai elsősorban azt nézték a tanítóválasztások alkalmával, hogy a jelölt megfelels-e lányuk számára férjnek. A tanítók, miközben a nép szellemi-erkölcsi fölemelésén fáradoztak, hogy az istenadta nép végre nemzetté lehessen, ki voltak szolgáltatva fölötteseiknek, munkaadóiknak, s ebből számtalan konfliktusban volt részük. Különösen így volt ez az első kereső nők, a tanítónők esetében. Valami ilyen ügy eshetett meg az első bátyai tanítónővel is. 1876-ban ugyanis szokatlan esemény történt. A tankerületi felügyelő javaslatára Andrén (Andrei?) Etel tanítónőt választják meg a megüresedett hely betöltésére. Nosza, mindjárt egy iskolacsoportban (hat osztály) külön választják a fiúkat és a lányokat, ez utóbbiakat a tanítónő oktatja, a lányok számára bevezetik a kézimunka tanítását. Ám az év végén mit látunk? *Andrei Etel tanító nő édes anyja (!) kéri az iskolaszéket, addig, míg a tanítói állomás betöltve lesz, a lakásban hagyassék meg. Az iskolaszék a lakást a hó végéig részére át engedi, addig gondoskodjon lakásról.* A tanítónő továbbra is lánykori néven szerepel (leányanya?), de állásából felfüggesztik, szolgálati lakását el kell hagynia. Hasonló konfliktusokkal találkozunk egy sereg irodalmi alkotásban: Bródy Sándor *Tanítónő*, Darvas József *Szakadék*, Gárdonyi Géza *A lámpás*, Raffay Sarolta *Egyszál magam*. A falusi tanítók között akadt nem egy, aki belerokkant a testet-lelket emésztő küzdelembe, kiüresedtek, gorombákká váltak, vagy az ivásban kerestek megoldást, elzüllettek. Bátyán a nemesi származású Kardos tanító nem tudta lenyelni a megaláztatásokat, ezért az történt, amit a költő így fogalmazott meg: *Addig ütök, rúgják, verik, / – daccá, göggé keményedik / a szív fölé, pajzsul a bit: / – szelíd szolgálat volt pedig.* Az iskolaszék javaslatba hozza, hogy *Kardos János tanító az előljáróság és lakosság iránti goromba magaviselete miatt állásából mozdíttassék el.* Föl is mondtak a nyakas tanítónak.

A szintén nemesi eredetű Németh József kántortanító már az iskolaszék létrejötte előtt is itt működött, öreg korára neve mégis egy ülés terítékére került méltatlan magatartása miatt. *Perity József iskolaszéki tag Németh József kántor úrnak bivatalábani helytelen magaviselete iránt felszólal, s előadja, miszerint több alkalommal, de leginkább az idei búsvéti*

ünnepi szertartások alkalmával is történt, magát botrányosan viselte. Németh József kántor úr ezen botrányos magaviseletéért megintvén az iskolaszék rosszalását fejezi ki, és az ily esetet többé nem tűrhetőnek nyilatkoztatja. Ahogyan erre a tanító úr válaszol, az ősei mentalitásából ered: ezen megintésre Németh József kijelenti, hogy ő már magát a hivatal viselésére különben is képtelennek érzi, ugyan ezért kinyilatkoztatja, hogy hivataláról f. évi Sept. 29-én lemond.

Egy másik tanító meg lányán töltötte ki a benne feszülő keserű indulatokat. Kapitány János kocsis panaszt tett, miszerint Nagy Mihály Dobosban lakó tanító úr Julis leányát úgy megütlegelte, hogy a gyermek még baza sem mehetett, hanem leány társai vezették haza, és azóta fájdalom ijedésben van, mit több tanú által is képes bebizonyítani. [...] Tekintve azt, hogy tanító úr már hasonló esetben megidézve volt a gyerekek ütlegelése végett, mert újólág iskolaszéki jegyzőkönyvek is felvételvé és utoljára intették meg és figyelmeztették arra, ha hasonló eset fordulna elő még, az iskolaszék kénytelen fog lenni az ügyet a Ft. Kalocsai Érseki hatóság elé megjelenteni. [...] Különösen kívánja az iskolaszék, hogy Nagy Mihály tanító úr jövőre tanítványait semmiféle testi büntetéssel ne illesse, hanem hibáikat fedje, dorgálja, apróbb kihágásuk vagy törvénytelenések elkövetéséért térdepeléssel büntesse vagy bezárással, ami ezeken túl történik, azt az iskolaszéknek jelentse fel, a ki azután a méltó büntetésre határozatot fog hozni. [...] A tanító ezután megfogadja, hogy többé efféle kitörésbe, indulatoskodásokba nem essik.

Mégis Vas Gereben szavaival ők voltak a *nemzet napszámosai*, Ady meg a *szabadító magyar* tanítót az *élet alágyúrtjének* nevezte, akit szent céljainak elérésében ezer bilincsgátol, így ő a *legrababb magyar*. Legtöbbjük jól ismerte a népet, az ő sorsukat élte gyakran hihetetlen nyomorban, de foglalkozását hivatásnak érezte, a falu „lámpása” volt. A legtöbb falusi vagy tanyasi tanító olvasó- és gazdaköröket hozott létre, színi előadásokat szervezett, gazdatanfolyamokat indított, énekkart vezetett. Ők voltak később a leve- és cserkészparancsnokok, a Szívgyárdák, a KALOT vezetői. Bellosics Bálint, a bajai tanítóképző igazgatója már a milleneum évében kifejtette, hogy a tanítónak ismernie kell annak a népnek a kultúráját, amelyet tanítani akar. A tanításban így mélyebben érvényesülhet a nemzeti szellem. Bálint Sándor a szegedi tanítóképzős tanítványait már az 1930-as években bevonta néprajzi gyűjtőmunkájába. Györfly István 1940-ben írt szellemi végrendeletében az urak és parasztok (az értelmiség és a nép) közti válaszfalak ledöntést remélte attól, ha olyan tanítókat nevelünk, akik nemcsak tanítani akarják a népet, de tanulni is szeretnének tőlük, hogy hagyományait beépíthessék a nemzeti műveltségbe. Ennek a szándéknak eddig is voltak már képviselői. A falusi néptanítók honosították meg a szüreti bálakat, ők rendezték a községi hazafias ünnepélyeket. Az ő szervezésükkel jöttek létre a Gyöngyösbokréta-csoportok. Legjobbjaik adták a honismereti mozgalom amatőr gárdáját, az önkéntes néprajzi- és nyelvjárásgyűjtők derékhada közülük került ki. Néhányan az irodalom neves nagyságai közé emelkedtek, mint pl. Gárdonyi Géza, Darvas József, Barsi Dénes, Raffay Sarolta, Simon István, Váci Mihály. Nemezszer ügyvédi, orvosi feladatokat láttak el. Belőlük váltak a két világháború idején a legénység által legjobban kedvelt tartalékos tisztek. Fölismerték tanítványaik tehetségét, és támogatták azok továbbtanulását. A kommün és Trianon utáni újjászületés érdekében Jászai Mari, a kor híres színésznője, az új tanító nemzedéktől vár csodákat a hazaárulással egyet jelentő a nemzetet elkorcsosító bűnök elleni küzdelemben. *Oh állam! [...] Adj a jövőnek egészséges nemzedéket! [...] Küldj ifjú apostolokat falvainkba, akik segítségére legyenek egy erős tiszta nemzedék nevelésében! Akik megtanítsák a mi gyermekeinket*

a hazaszeretetre, és megutáltassák velük a megszokott, a szokássá vált százféle mindennapos hazaárulást. Hősiességük miatt – mint Móra Ferenc írta – sokkal több olyan néptanító volt, akinek szobrot kellene állítani, mint ahányat el kellett volna kergetni a pályáról. Jászai Mari a kormánynak is adott feladatot a tanítókkal kapcsolatban... *A tanítóknak adjatok eleget enni, hogy ne járjon ki kapálni a földjére, hanem tanítsa a gyermekeiteket egész lelkével százszoros mindent felölelő Hazaszeretetre! Ti pedig kérjétek számon tőle, hogy mire tanítja őket. Meg kell újbodnunk, mert így elveszünk.* Ebben a szellemben alkotott Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, aki a megcsönkített országot azzal kárpótolta, hogy kulturális színvonalát emelendő ezerszámra építtetett iskolákat.

A NÉPISKOLAI TÖRVÉNY VÉGREHAJTÁSA BÁTÁN. AZ ISKOLASZÉK MŰKÖDÉSE

A népiskolai törvény értelmében egy előzetes, június 7-én tartott jegyzőkönyv nélküli kistanácskozmány után 1869. október 9-én megalakult – most már jegyzőkönyvileg hitelesített keretek között – a *bátyai rom. kath. iskolaszék*. A kormány ezzel mintegy „társadalmasította” az iskolatügyet.

Azért működhetett eredményesen, mert egyesítette az egyházi és a világi hatóságokat, valamint a polgárokat. Az egyházat képviselte a plébános (Lehoczky Imre, Koncsek László), az egyházi iskola tanítói (Pászthory Endre, Németh Erneszt, Németh Sándor, Boros Mihály, Kardos János, Kracsmer Kálmán) és az egyházi képviselő testület ide is beválasztott tagjai. A világi hatalmat a községi bíró (Szarvas Pál), adószedő (Molnár Simon), jegyző (Gyurtsek Gábor) az uradalmi intéző (Mihályfy Ignác, Zlinszky Elek, Darányi Béla) és a községi közbirtokosság tagjai (Ujváry László, Vigyázó Sándor, Antoni József). A polgárokat pedig a helyi gazdák képviselői (Harangozó Márton, Illés Vince, Marokity Sándor, Marokity Kertész János, Koprivanacz Márton István, Perity Ferenc János, Tóth Antal, Vidaszabó Sándor, Molnár Mihály, Matota József, Jéló János, Sáfán Sándor, Árvai János, stb.). Az iskolaszék tizennégy tagját három évre választották, s a választás lebonyolítását törvény szabályozta. Az iskolaszéknek volt egyházi és világi elnöke, gondnoka és pénztárosa, valamint jegyzője, aki minden gyűlésről jegyzőkönyvet készített. A tisztségviselők évenként beszámoltak tevékenységükről. Voltak rendes és póttagjai. Valamennyien férfiak. Ha valamelyik tag nem megfelelően viselkedett, pl. le-részegetett a kocsmában, káromkodott vagy pletykálgodott, azt felelősségre vonták és leváltották. Általában azonban tekintélyük tudatában méltósággal viselték tisztségüket. Rendes vagy rendkívüli gyűléseiket évenként négyszer-hatszor tartották, de előfordult az is, hogy egy évben csak két gyűlésük volt. Feladatukat az elnök plébános így fogalmazta meg: *községünk népnevelése céljából minden szükségest és lehető megtenni.*

Az iskolaszéki gyűlések tárgyait még felsorolni is hosszú, egnémelyike ma sokszor fölösleges szórszálhasogató vitának, okoskodásnak látszik, akkor, a krajcáros gondok idején, ezek is fontosak voltak. Ilyenek: Választás tisztségek betöltésére, iskolalétesítés (bérlet, javítás), fenntartás, takarítás, tanítói állások betöltése (javalmazás megállapítása, tanítói szolgálati lakások és udvarok, pályázat hirdetése és elbírálása, kinevezés, felmentés), a tanítók és a tanulók kötelességeinek megállapítása, az iskolaszék pénzügyi állapotának ellenőrzése, vasárnapi iskolák, a tanulók hiányzásának ügye, a tanítók, tanulók és képviselői tagok fejelemi ügyei, tanszerek, taneszközök beszerzése, a faiskola ügye,

a tanév rendjének megállapítása (szünidők), járvány és rendkívüli szünetek elrendelése, az iskolaszék pénzügyi problémái, a miniszteri rendeletek, a tankerületi kérdések, helyettesítések, utasítások megtárgyalása, végrehajtásuk módjának megszavazása, a Veni Sancte és a Te Deum elrendelése, a koedukáció ideiglenes és részleges megszüntetése, iskolások segítése, jutalmazása, tanulói és tanítói jutalmazások, köszönet a püspök iskolalátogatásáért és a bérmlásért, jelentések készítése a fölöttes szerveknek a tanulók létszámáról, a hiányzásokról, az egyes tantárgyak tanításáról, az iskola felszereltségéről stb.

Valamennyinek a bemutatása tanulságos volna, de itt csak – terjedelmi okokból – az iskolakötelezettség végrehajtásának szociális eredetű nehézségeit szeretném érzékeltetni, mégpedig mindössze a XIX. század utolsó harmadában: az iskolalétesítés (tárgyi és személyi feltételek), valamint a mindennapos iskolába járás témakörében.

Az iskolaszéki gyűlések általában nyugodt légkörben zajlottak le. 1890-ben azonban konfliktusba került a plébános elnök és a jegyzőkönyvvezető kántortanító. Két esetben találtam olyan határozatot, amelyet az *Ugocsa non coronat* szellemében hoztak. Az egyik, amikor azzal a kifogással nem kötik meg az iskolára a „kötelező biztosítást”, hogy a faluban már úgymint minden épület biztosítva van. (Gondolhatták: Vigyáz rá a Jóisten.) A másik, amikor elutasítják azt, hogy a tanítók havonta megelőlegezve kapják fizetésüket. (Előre csak a cigány kérte a napszámot – az anekdota szerint.)

Fontos feladata volt az iskolaszéki tagoknak az iskolák látogatása, ezt több gyűlésen ismételték a tagok figyelmébe ajánlották. Egy iskolaszéki gyűlésen be is osztották a kijelöltek látogatási idejét. *December hóban az iskolákat a következő tagok fogják látogatni: a faluban első héten Perity Fer. Márton, második héten Harangozó Márton, harmadik héten Molnár Mihály, negyedik héten Antony (!) József. Dobos első hét Vidaszabó Sándor, második héten Marokity János, harmadik héten Tóth Antal, negyedik héten Szarvas Pál.* A tanítási fegyelem megsértését is megtárgyalták. *Egy iskolaszéki tag jelenti, hogy Nagy Mihály tanító úr f. hó 17-én dél előtt fél 11 órakor már a gyermekeket kibocsátotta az iskolából.*

ISKOLA-LÉTESÍTÉS

A falunak már 1852 óta kéttantermes iskolája működött a kántor házában, most új iskolát kellett létesíteni az új falurészben, Dobosban *(a fennálló két osztályú iskolán kívül még egy harmadik is felállítandó lenne)*. Lehoczky Imre plébános mint az iskolaszék elnöke már az első gyűlésükön ismerteti a kormány népiskolai törvényének fennkölt céljait, de látja a vesztes úrbéri pör által porba süjtött falu anyagi állapotát is. Mindezek ellenére kéri, hogy döntéseiket és a törvényeket *a lakosság tudtára adandja az iskolaszék e részbeni határozatát, s igyekezni fog fenti határozatnak a célhozvezető eredményt eszközölni, annyival is inkább, mivel elvitathatatlan tény, hogy hazánk felvirágzása csupán csak a célszerű népnevelésen alapulhat, ez pedig csak a törvényszabta rendesített iskolák útján történhet, s ámbátor községünk jelenleg anyagi bonyodalmai végett nem is áll ott, hogy az iskolákra vonatkozólag bőkezűségét tüntethetné ki – mindazonáltal igyekezni fog, ha a dobosi iskola is – Nagyságos iskolafelügyelő úr kívánata szerint – folyó év Mindszent napjáig megnyitathassék.* Mivel a szándék kinyilvánításán kívül más nem történt, az oktatási hatóság ráijeszt az iskolaszékre, állami iskola lesz a felekezetiből: *...ha rendelete nem lenne teljesítve, kényszerítve lenne a törvények értelmében a bátyai felekezeti iskolát felfüggeszteni, és a kormánynak erről jelentést tenni.* Ezért aztán elhatározzák, ha már a község képtelen új iskolát építeni,

bérbe vesznek egy megfelelőnek látszó épületet. Először Németh József kántortanító úr nemesi kúriáját szemelik ki, végül a Gottlieb Ignác helybéli zsidó szatócs kezére jutott Gombos-kúriát vásárolják meg.

A bátyai iskolaszék tagjai 1872-ben már úgy érezhették, mindent megtettek az iskolatörvény végrehajtásáért. A három iskola a három tanítóval elégséges a faluban. De gondoljuk el, vajon 400 gyerek hogyan férhet el három tanteremben. Hogyan bír el azokkal három szál tanító? Egy tancsoport (1–6. összevont osztály) kb. 130 gyermek egy tanítóval! Hát még ha helyettesíteni kellett hosszabb ideig! Két tanulócsoport jutott egy tanítóra! Ezt a kérdést maguk a bátyai családok java úgy oldotta meg, hogy rendszeresen nem küldték gyermekeiket iskolába, így hát a szorgalmas iskolalátogató gyerekek számára valóban elegendőnek bizonyult a három tanterem. S ekkor a hatalom újabb követeléssel állott elő. *Lehoczky Imre Plébános és elnök úr előadja, miszerint önagyméltósága Érsek úr ő excellenciájához a vallás és közoktatásügyi minisztériumhoz megintés érkezett az iránt, hogy Bátya község 400 iskolaköteles gyermekei részére 3 tanító és 3 osztály iskola elégtelen, felbívja az iskolaszéket, miszerint ha bár az iskolatörvény 100 gyermeket semmi esetre sem engedhet egyiskolába – a körülmények tekintetbe vételével még legalább is egy osztály és egy tanító állomás felállítására (van szükség). (Ma 120 tanulója van a – nem 6, de 8 osztályos – bátyai iskolának. Már a felső tagozat megszüntetése is szóba került. Akkor volt elegendő gyermek. Istenem, az a kínkeserves paraszti sors akkor még nem ölte ki a népből az élet igenlését!)*

„Az állam telhetetlen” – gondolhatták a jó bátyaiak, mert 1872-ben már a negyedik iskola (osztály) létesítés érdekében bérelni kénytelen az iskolaszék Gyurtsék Gábor jegyző házát. *Gyurtsék Gábor házának haszonbérbe adása iránt megkérdezettvén, lakházát 80 ft évi haszonbérért általadni hajlandó lévén vele leendő – szerződés kötése a községi előljáróság felkéretik.*

1889-ben a főtanfelügyelő szükségesnek látja egy külterületi iskola építését Bátyán. (Beclésem szerint a két szálláscsoportból – Alsó- és Felsőszállás – mintegy száz iskolás gyermek járhatott a belterületi két iskolába. A dobosi iskolát ugyan külső tankörnek nevezték, valójában az a „falusi” iskolától mintegy 600 méterre állott szintén belterületen.) Az iskolaszék azonban ezt a szándékot ekkor épp úgy elutasította, mint 1923-ban.

34 év múlva, amikor a felsőbb hatóságok újból szorgalmazni kezdik az alsószállási iskola megszervezését, az iskolaszék válaszában már szinte a falukutatók szociográfiai érzékenységgel és okfejtéssel válaszol, és utasítja el a tervet. Azt mondják, hogy a *rom. kat. hitközségnek sem ingó, sem ingatlan vagyona nincs, a politikai község is olyan szegény, hogy a községi orvosnak, az adóügyi jegyzőnek, a két segédjegyzőnek [...] a II. tanítónak lakást adni nem képes, a postahivatalt és a gyógyszertárat nem tudja elhelyezni. A község lakossága vasszorgalma és munkaszeretete dacára szegény, mivel két nagybirtok van a határában: a Gróf Vigyázó Ferencz féle 1300 kat. holdas és a Kalocsai Főkáptalan 740 holdas birtokai. Ezenkívül a fajszi lakosok bátyai birtoka is kitesz 1000 kat. holdat, úgy hogy a község lakosságának egy lélekre 1000 négyszögöl föld esik, ebből megélni, s annyi régi és új közterhet viselni. [...] Az alsószállásiak pedig a falu legszegényebbjei. Lakóházaik évenként dőlnek össze, lakói a faluba költöznek, egy-két háztulajdonost kivéve a legszegényebb napszámosokból, zselélérekből valók [...] gyermeküket ruhával és cipővel ellátni nem tudják. Különben is a két szállás iskolaköteles tanulóinak létszáma mindössze 72 fő.*

Az óriási tanulólétszám miatt szükségessé vált a tantermek bővítése. *...az egyházmegyei főtanfelügyelőnek 25. számú meghagyása, melyben a belső 2-ik osztályos tanterem nagyob-*

bitását és a dobosi 1-ső osztály részére szemléltető képek beszerzését rendeli el. Mit tett ez ügyben az iskolaszék? ...elhatározta, hogy a tanítólakásból az egyik szoba közfala, mely azelőtt a tanteremből vétetett – kidobassék, és e szoba a tanterem kibővítésére abhoz csatoltatik. [...] a tanító részére pedig az elvett szobáért – a község pénztárából egység folytán megállapított kárpótlást szavazzon meg. Ezután csak egyszobás szolgálati lakással fogadhatták az ide kerülő tanítót, s kárpótlásul lakáspótlékot fizettek neki.

Természetesen nem volt elegendő az iskolának való épületeket megvásárolni vagy bérbé venni, karban is kellett azokat tartani. Ez újabb anyagi terheket rótt az amúgy is koldusszegény községre és iskolaszékre. Ezért mindig csak a halaszthatatlan tennivalókról határoztak. *Az iskoláknál szükséges javíttatás, jelesül az épületeknek kitisztíttatása, kemencék készíttetése a dobosi II. osztálynál ablak vágattatása, a falusi I-ső osztálynál egy új gerenda húzás és pedig igazíttatásra a község felhívandó, és iskola tábláknak javítása ellenben az iskola pénztárából tervezendő, eszközöltetvén most csak a legszükségesebbek lesznek kijavításra javításba hozandók.* A határozatból kiderül az, hogy az iskolai tantermeket kemencével fűtötték, hogy mestergerendájuk volt, mint a parasztházaknak, s néha még sötétek is voltak elegendő ablak híján. Látjuk azt is, hogy ezeken csak nyári üvegezés volt, ezért 1879-ben a tanterem ablakaiba külső szárnyakat illesztenek. *A belső két osztály utca felőli ablakaira téli vagyis külső ablakokat készítsenek.*

Az osztályok berendezése bútorokkal való ellátása hosszú ideig témája a gyűléseknek. A régi állapotokra így emlékszik egy asszony: *A Matyókék házuk (Gombos kúria) is iskola volt valamikor. Apám is oadjárt. Mondta: ott ültem sokat a padlón és írtam a palavesszővel.* A jegyzőkönyvben meg ezt olvassuk: ...*az iskola padok javítása illetőleg a falusi iskolák egyik osztályában, különösen a II. osztálybaniaknak újjá készítése hozatott szóba.* Lassanként a tanítók székei is elhasználódtak, már ahol volt ilyen. *Az iskolákban a székek rossz állapotban vannak, sőt van olyan osztály, melyben végképp elpusztult.*

Az iskolatörvény előírta a testnevelés tanítását is. A mozgáshiányban nem szenvedő, sokat dolgozó parasztyerekek számára, főleg a bősoknyás kislányoknak ez furcsa lehetett. *Újabbán a testgyakorlás tanítása szorgalmaztatik. De az iskolatermek szűkek lévén a szabadgyakorlatok végzésére testgyakorlat együttes tanítása végett indítványt tesz, hogy a községi előljárásság kérssek föl a plébánia közelében lévő üres teleknek torna térré való átalakítására.* Az előljárásság aztán annyit tesz, hogy bekeríti a teret.

A felügyeleti hatóság utasította az iskolaszéket, hogy gondoskodjék az iskolák és az árnyékszék takarításáról. Ezt a helyi testület úgy próbálta megoldani, hogy először a gyermekekre bízta azt, nyilván a régi gyakorlat szerint, később meg a iskolamulasztó gyermekek szüleit kényszerítették volna büntetésül a takarításra. Az iskolaszék ezért az előljárássághoz fordult. *A T. Előljárásság megkéretik, hogy gondoskodjanak egyénekről, kik a termeket naponként söpörjék és kellőleg szellőztessék, miután eme ténykedések a gyerekek általi végeztetése czélszerűtlennek bizonyult be.* A fölfogadott takarítók felügyeletét az iskolagondnokok kötelesek ellátni. *Az iskola belső tisztán tartására az iskola gondnokok kértettek fölügyelőként, a tisztítást eszközöltetni a község által adott munkaerővel.*

Az iskolát mindig a tanítói szolgálati lakással együtt létesítették. Így a hivatalos és a magánszféra szinte fedte egymást. Az iskola telke egyúttal a tanítói lak udvara is volt.

Nem csoda, ha a bátyai tanítók közül többen fölmondtak. Hosszú Sándor például egy évig bírta Bátyán, felmondásának indokai sajnos nem maradtak fenn, már a következő évben távozott. *Elnök úr bemutatja Hosszú Sándor tanító úrnak állomásától szóló le-*

mondását. Mely irat az iskolaszék előtt fölolvastatott. És az üresedésbe jött állomás betöltésére pályázat hirdettetni határoztatott. A hirdetés a következőleg terjesztetik föl. Bátyán (Pest megye) a belső tankörben az 1–3 osztályú tanítói állomás üresedésbe jött, arra 1885 január 29 napjáig terjedő pályázat hirdettetik. Ez állomáshoz kötött javadalom évi 300 frt, 2 hold (1200 öles) adómentes föld haszonélvezete, 4 öl lágú tüzfű, szabad lakás két szoba-konyha, kamra, istálló, padlással, és a kántortanító udvarán fájának vagy esetleg szalmájának lerakhatására helyiség. Tannyelv magyar. Előnyvel bírnak, kik az illyr nyelvben is jártasak, és kik a kántori teendőkben némileg segédkezni képesek, hogy szükség esetén a kántortanítót kisegítsék. Köteles a megválasztott az ismétlőiskola egy osztályát vezetni. Személyes megjelenés kívántatik, a korteskedők a pályázatból kizáratnak. Az állomás február1-én elfoglalandó. A pályázók kellőleg felszerelt és a bátyai rk. Iskolaszékre címzett kérvényeiket a ft. Kurka Károly ker. esperes és plébános úrhoz küldjék Foktőre. E hirdetés az egyházmegyei körlevél, a kalocsai néplap és a Néptanítók Lapja útján fog közöltetni. Míg ez állomás be nem töltetik, a helyettesítésről való gondoskodást az elnök úr vállalta magára. Először történik meg, hogy a bátyai iskolában világi tárgyakat egyházi személy tanít. Új állás pályázat útján való meghirdetésére elég gyakran került sor, mert az ide kerülő tanítók nehezen túrték a helyi viszonyokat, máshol meg jobb ajánlatokat kaptak. Amikor szembaja (trachoma?) miatt Nagy Mihály tanítót lemondásra kényszerítik, kéri, hogy az iskolaszék nyugdíj illetményként a két hold földjét és 2 öl tűzifáját hagyja meg – a testület a kérést elutasítja. 1897-ben viszont már országos tanítói nyugdíjalapról esik szó, amelynek javára (az iskolaszék) 384 tankötelestől beszedett 15 krok 58 frt 35 krt az adóhivatalba nyugta ellenében befizetett, melly összeghez a szegény tanulók helyett 1 frt 25 krral járult az iskolapénztár.

Boros Mihály, az egyik pályázó a sürgősség miatt pályázaton kívül is elnyerhette az állást. Ő épp úgy, mint későbbi társai – kérvényében az illyr nyelv elsajátítását is megígérte, ezért az iskolaszék őt mint alkalmasat egyhangúlag megválasztotta, oly feltétellel, hogy ígéretéhez és szükséghez képest az illyr nyelvet a hivatal könnyebb viselése céljából az 1879-ik iskolaév bezártáig megtanulja. Ezért próbaidőre alkalmazták, s rá az alsóbb osztályok tanítását bízták. Így jöhetett létre az a helyzet, hogy az ifjú magyar nyelvű tanító munkája közben kis tanítványaitól kérdezgette, hogy miként mondják ezt vagy azt rácul. A nyelvtanulás valószínűleg sikeres volt, mert Boros tanító hosszabb ideig dolgozott Bátyán, az iskolaszéki jegyzőkönyvek egy részét is ő írta helyettesként. Lám, az elnyomónak, erőszakos magyarosítónak bélyegzett Magyarországon egy nemzetiségi jellegű faluban előírás a magyar hivatalnokoknak a nemzetiségi nyelv ismerete. De neki nemcsak az illyr nyelvet kellett elsajátítania, hanem vallását is meg kellett változtatnia, hogy a Bátyán taníthasson. ...jőlehet helvét (református F. Z.) vallású, de mivel elhatározott szándéka a rom kat vallásra áttérni, miről ünnepélyes ígéretet is tett (elfogadták). Ugyanilyen áttérés történt már korábban is, amikor egy szintén református dunántúli ember, a tótvázsonyi illetőségű nemes férfiú, Esküdt István csak úgy kaphatta meg a bátyai községi jegyzői állást, ha convertál a katolikus hitre.

A tanítók javadalmazása a község pénztárból történt. Az évi fizetés részleteit negyedévenként utalták ki nekik. 1898-tól a tanítók öt év szolgálati idő után már 50 forint korpótlékot is kaptak. Az iskolaszéknek önálló pénztára volt. Ide utalták a hiányzások miatt bevett büntetéspénzeket, a faiskola bevételeit és a különféle adományokból, alapítványok kamataiból származó összegeket. Ebből a pénzből adtak karácsonyi ruhasegélyeket, iskolaszereket, könyveket a gyerekeknek.

Az érseki hatóság kérdőíven érdeklődött az iskolák pénzügyi helyzetéről, az erre adott válaszból kiderül, hogy az iskola fönntartására szükséges keretet a község területén birtokos személyek állami ún. *kultuszadójából* fedezik. *Bátya községnek évi iskolai szükséglete 1480 frtot tesz ki, melyből 1350 frt a tanítók fizetésére és 130 frt pedig fűtés, épületek javítása, biztosítása, fűszerelésére fordítatik. Az érintett összegből Vigyázó Sándor birtokára (talán ebben a helyi közbirtokosság is benne foglaltatik F. Z.) 132 frt 34 kr, a Fajszon lakó 300 közbirtokosokra 138 frt 70, a főkáptalan orosz pusztájára 153 frt 35 kr, az érsek uradalom kereki pusztájára 153 frt 55 kr, a Bátyán lakó katolikus hívekre 1031 frt 10 kr esik. A főkáptalan orosz és az érseki uradalom kereki pusztája polgárilag Bátya községhez vannak csatolva.*

Az örökös pénzsűkében szenvedő bátyai iskolaszéknek nagy segítséget jelentett, ha magasabb helyről anyagi támogatást kapott. Így történt ez a következő esetben: *Nagyontisztelendő elnök úr jelenti, miszerint a Tettes Kalocsai Törvényszék bizonyos megvesztegetési pénzből az iskola pénztárának 60 frt szóval Hatvan forint segélyt küldött, egyszersmind jelenti, hogy ezen összeget Antoni József pénztárnok már felvette, és eszerint az iskola pénztár rendelkezésére áll. Ezen a Tettes Törvényszéknek szegény községünk iránt tanúsított nagyérdemű figyelmét az iskolaszék hálás köszönettel veszi, egyszersmind Nt. Plébános és elnök urat felkéri, hogy azon szíves megemlékezésért a Kalocsai Trszék Tettes elnökségénél az iskolaszék köszönetét kijelenteni sziveskedjen. A fent írt összeget pedig iskola könyvek vételére fordítani határozatotott. Ugyancsak jelentős segélyt kapott az iskolaszék 1880-ban. Szabados Antal Kalocsa főgyházmegyei áldozár, papnöveldei aligazgató és szentszéki elnök úr községünknek illetőleg iskolaszéknek 150 frtot alapítványkép oby célból adott, hogy addig míg iskolánk rom kath jellegű marad, ez összeg évi kamatai a szegényebb sorsú iskolás gyermekek ruházatára és könyvek beszerzésére fordíttassanak. Azon esetre pedig, ha az iskola netán elközösítettnek, a pénz a bátyai rom kath templom alapítókéjéhez csatoltassék. A következő évben már számolhattak is a kamattal. A Szabados féle alaphól befolyt kamatok most már az iskola megkezdésével foganatba veendő. A Szabados féle alap kamatai [...] a további intézkedésig kamatozás végett kiadatni határozatotott.*

A községi pénztár is kapott segélyt az iskolák nagyobbítására a kalocsai érsekségtől. *Nagyméltóságú Érsek úr ő excelentiája a bátyai iskolák segélyezését felajánlotta, csak mutassa ki az iskolaszék a szükséges költség tervet... Határozatotott: Dobosi iskola átalakításához a szükséges költségterv elkészítésével Latza János építő mester bízandó meg, ezen költségterv alapján a szükséges segély valamint a tanítók fizetés javítására egyenként 200 frt, összesen 400 frt segély adomány kérésére Nt. Plébános úr kéretik fel.*

Míg az iskola az általános műveltség átadására szolgáló szerepe a szülőket igencsak hidegen hagyta, addig a hozzátartozó faiskola annál jobban érdekelte őket. A Sárköz híres régi gyümölcsösei, rezisztens ősfajtái eddigre már jórészt kipusztultak, a velük kapcsolatos hagyományos gyümölcsészeti ismeretek is elenyésztek. A népiskolai törvény értelmében azonban minden falusi iskolához faiskola is tartozott, ahol is a tanítók nemcsak csemetéket neveltek és adtak át a falu lakosainak, hanem szemzésre, oltványozásra, célszerű gyümölcs-termelésre is oktatták a tanulókat és a falu népét. *Több szóváltás után fordult elő községünk faiskola kertje. A mely nem az utolsók közé sorozandó, s nem megvetendő több nemes fajú oltványokkal díszlik, évenként, tavasszal, árverés útján adatnak el az oltványok, melyekért 30–40 frtnyi összeg foly be. Az előjárók közül Szarvas Pál bíró, Molnár Simon Antal, adószedő, Antoni József, Perity József, Harangozó Márton és Perity Fer. János esküdt és iskolaszék tagjai oda nyilatkoztak, és ha-*

tározottan kimondták, hogy már az 1869-ik évben az oltványokért befolyt összeg az iskolaszékre és kisebb szükségekre fordíttassék (a mi eddig nem tétetett) és ezen túl is az oltványokért bejövendő pénz mindenkor az iskola vagyona leend. Eszerint az iskolának már is kis vagyónkája lévén, pénztárnokul Antoni Józsefet, ellenőrül ifj. Perity fer. János közakarattal neveztetik ki. A faiskola gondnoka sűrűn változott, s kezdetben a kert jövedelmet sem hozott. Miután haszonbérbe adták ki, rentábilissá vált.

A TANKÖTELEZETTSÉG

Emlékezetem szerint még az 1950-es évek elején is mindig akadt két-három gyerek, aki a nyolcadik osztály elvégzése után nem vitte haza bizonyítványát, szinte ezzel is demonstrálva, hogy számára a megélhetéshez nincs szükség efféle dokumentumra. Vida Miklósné Farkas Margit önéletrajzában elmondja, hogy gyermekkorában, az 1920-as években alig járt iskolába. *Akkor már tehenünk is volt, és azt kellett legeltetni istrágon vezetve. Beíratlak engem iskolába is, csakhogy akkor mebettem, amikor már bó volt, és nem volt a tehennek mit legelni.* Csak felnőttként tanult meg írni-olvasni. Ha pedig ez a közel-múltban így volt, hogyan lehetett korábban?

A népiskolai törvény ugyan kimondta a 6–15 éves gyerekek iskolakötelezettségét (1–6. osztály mindennapos, a 13–15 éveseknek vasárnapi vagy más néven ismétlőiskola), a hiányzások szigorú büntetését, ám ennek gyakorlati megvalósítása volt a legnehezebb. Nem csak azért, mert a parasztszülők jelentős része nem látta be az iskolai oktatás hasznosságát. Nem hitték el, hogy a tanodákban szerzett műveltséggel ők gazdagodhatnak, hiszen a mezőgazdasági munkát évszázadok óta eredményesen végezték írástudatlanul is. Azért nem küldték gyermekeiket iskolába, mert azok munkaerejére igényt tartottak (sok gyerek, sok munkás kéz), másrészt sokuk olyan szegénységben élt, hogy nem tudták iskolaköteles fiaikat, lányukat illendően felöltöztetni. Móra Törőcsik Palkóról meg *A másik csalóról* szóló elbeszéléseinek konfliktusai mindennaposak lehettek. Még nehezebb volt a törvény betartása a falu belterületétől három-öt kilométerre fekvő, javarészt a legszegényebbek által lakott szállások gyermekeinek számára. A hiányzásnak persze volt előnye is, ez tette lehetővé, hogy a tantermekben elférjenek a tanulók. Ha mindennap mindegyikük megjelent volna, kiderül, hogy nem elegendő az iskola a nagyszámú tanuló ifjúság befogadására. A vallásos, törvénytisztelő bátyai parasztság szinte egyöntetűen ellenállt az iskolatörvény előírásainak. Sem papjuk, sem bírójuk szavára nem küldte gyermekeit iskolába. Az úrbéri per költségeit keményen behajtó bírónak is megesett a szíve rajtuk, maga Szarvas Pál vetette fel az iskolai hiányzások méltánylásának igényét az első iskolaszéki gyűlésen. *Szarvas Pál iskolaszéki tag szóvétevé téli idő által a szállásokban tartózkodó szegény sorsúakra nézve, s azon észrevételét tevé, miszerint a szállásokon lakók a téli rossz időkben gyermekeiket a távolság miatt nem küldhetik rendesen a törvények szigorú rendelete szerint – mely észrevételre az iskolaszék tagjai által méltányoltatván elhatározottat, hogy ez ügyben Nagys. Iskola felügyelő úrhoz egy alázatos felirat terjesztessék, melyben megkérendő lenne ő Nagysága, hogy a rögtöni változások következtében a szállásokra vonatkozólag a törvények szigorát mérsékelni, a birságok körül addig még a részben is csel-szerű intézkedések tétethetnek.*

Az iskolakötelezettség, vagyis a mindennapi és a vasárnapi iskolába járás, a hiányzás problémája még évtizedekig visszatérő témája volt az iskolaszéki gyűléseknek. (Hiába,

a nemzetnevelést nem lehet ötéves tervekben végrehajtani, ide a kodályi „százéves terv” kell!). A kérdés már az ez év decemberében tartott gyűlésen újból szóba került. Különösen a nagyobb, 10–12 éves gyereket tartották otthon a szülők, mert munkájukra igényt tartottak. Az iskolaszék azonban, nyilván a gazdákból álló tagság nyomására, igyekezett tolerálni a szülők passzív ellenállását. *Az elnök úr szomorú kifejezésként nyilvánítja, hogy az iskolaköteles gyermekek igen gyéren és kevés számmal látogatják a mindennapi iskolát. Különösen azok, akik 10–11–12-ik évben vannak. Nt. Plébános elnök úr november 1-én templomban a szószékről kihirdette az iskola látogatás megkezdését a szülőknek, igen világosan adá elő a Magyar kormány és közoktatási minisztérium által szabta iskola törvényét. Fájdalom. Az eredmény igen csekély lett, egy hét eltelte után ismét (figyelmeztette) a szülőket – az eredmény csak is az előbbeni maradt. Bátya község érdemes bírása s az iskolaszék tagja Szarvas Pál polgártársait azon módon, mint a n. t. Plébános elnök figyelmeztette, küldjék gyermekeiket iskolába, s kerüljék a büntetést. Továbbá tanácskozás alá bocsátván elnök úr „Mily eszközök használtassanak azon szülőkre, a kik gyermekeiket nem küldik az iskolába?” Itt kétféle lett a vélemény, egyik az, hogy azonnal büntetés alá vonassanak a hanyag szülők – másik pedig az: csak azután, ha már a doboosi iskola fel lesz állítva, s így az utóbbit elfogadva, és méltányos, mivel a dobooson lakó szülők oly messzire, mint a jelenlegi iskola áll, nem küldhetik gyermekeiket kivált ily esőzéseken, mint jelenleg vannak.*

A jegyzőkönyv megörökíti azt a régi szokást, amely szerint Bátyán a községi publikálás (a helyi hírek és rendelkezések kihirdetése) a vasárnapi nagymise után a templom előtt volt szokásos, amikor is a kisbíró székre állva hirdette ki a tudnivalókat. (A községi elöljáróság rendeleteit, a lakosok adásvételi ügyeit, a tolvajlásokat, talált tárgyakat stb.) A szokás még az 1950-es évek elején is élt.

A hiányzások szankcionálását a tanítók által készített kimutatásra alapozták. Továbbra sem akarták szítani azt a társadalmi feszültséget azonban, amelyet a népiskolai törvény kiváltott, ezért az iskolamulasztók felszólítása után csak a módosabb szülőket kívánták bírságotolni. *Németh József kántortanító úr, Kardos János tanító bemutatja a hanyag iskolába-járó gyerekek névjegyzékét, ez a községi bírónak azon kérelemmel adatik át, hogy ezek közül a vagyonosabb szülők, kiknek tehetségükben áll gyermekeiket iskolába küldeni 1-ső sorban intessenek meg, s ha ez nem használna, a törvény értelmében pénzbírsággal büntessenek.*

Volt, aki nem bírta megfizetni a büntetést. *Jéző Antal gyermekéért nem bírván a reá rótt 2 frt büntetéspénzt megfizetni, határozatott, hogy az iskolák tisztogatása alkalmával megfelelő napszám munkára fogják kényszeríteni.* (1887-ben 40 krajcár a napszám!)

Az iskolaszék a fölöttes hatóság és a nép közt őrlődven próbál a fönti javaslat szellemében kompromisszumos megoldást találni, a büntetés felfüggesztését kiterjesztették a szállási gyerekekre is: *határozatott, miszerint az olyan gyermekek, kik az iskolától igen távol vagy szállásokon laknak, ne büntessenek úgy, mint azok sem, kik igen szegények, úgy mint a tehetősebbek, ha meg nem jelenhetnének. Az iskola köteles gyermekek, kik Szálláson laknak intézkedés tétel, hogy addig, míg az időjárás engedi, járjanak be iskolába.*

A hiányzások csökkentése érdekében minden karácsony előtt „szociális juttatásként” ruhasegélyben részesítették a legrászorultabbakat... *indítványozza, hogy [...] 10–12 gyermek részére csizma vásárlás, míg a rubátlanok részére 60 rőf parket vétele eszközöltessék.*

Az iskolaszék, hogy elejét vegye a tömeges hiányszának s az ebből következő nagy számú feljelentésnek, büntetésnek, figyelembe véve újból meg újból a falu és a lakosság

sajátos körülményeit, csökkenti a téli iskolai órák mennyiségét, szünetelteti a délutáni tanítást. *...a majdnem járatlan utak miatt addig míg ezen rossz idő járás tart, naponta csak egyszer tartassék iskola, de hogy a törvény szabta tanítási idő megtartassék, reggel 8 órától egy óráig tartassék tanítás.*

Akadtt még egy törvényes kiskapu is, ami lehetővé tette, hogy kevesebb legyen a ki-mutatható hiányzás. Maga az iskolatörvény is lehetőséget biztosított ugyanis a falusi gyermekek munkaerejének igénybevételére. A jegyzőkönyv ezt idézi, s így korábbra hozza a vizsgák idejét. *A tanév végén vagyis júniusban nem tarthatók (ti. nyilvános, ünnepélyes vizsgák F. Z.), mivel az 1868. XXXVIII-ik t. cikk 53. § értelmében a 10 évesnél idősebb gyermekek a földműveléssel foglalkozó községekben a szünetidőn kívül – minálunk gyakorlatban van – két hónapon át is kibocsáthatók.* Nyilván tömegesen éltek a törvény adta rendelettel, mert rövidesen szigorították azt. *...rendelet értelmében a 10 évnél idősebb gyermekek sem bocsáthatnak ki május 15-e előtt a mindennapi iskolából.*

A népiskolai törvény bevezetése után húsz évvel a vármegye közigazgatási bizottsága az általa kiadott kérdőívekre kapott válaszok alapján akar tájékozódni az iskolába járás helyzetéről. A bátyai iskolaszék ekkor is a helyi speciális helyzetre hivatkozva – vagyis, hogy a falu nem gabonatermelő, hanem a jóval intenzívebb munkát igénylő kertészkedéssel foglalkozik – magyarázza meg intézkedéseit. *Tekintettel arra, hogy községünk lakosai egytől egyik mezei s csaknem kizárólag kerti veteménynyel foglalkozván nagyobb gyermekeiket a szorgos munkaidőben épen nem nélkülözhetik, így a népoktatási törvény 53. §-nak kedvezményét igénybe óhajtja venni a négy éven át iskolába járó 10 évnél idősebb gyermekekre nézve.* Vagyis a 10 évnél idősebb tanulók május elején vizsgáznak, a kisebbek június első felében. Az ismétlő iskolások (13–15 évesek) pedig okt. 1-től június 15-éig vasárnap dél-előtt és délután összesen 3 és félóraban.

Más módot is alkalmaztak annak elérésére, hogy az iskolát közelebb hozzák a néphez, hogy megkedveltessék azt. „Szakralizálták” a tanévkezdést és zárást. Bevezették a Veni Sanctét és a Te Deumot, valamint nyilvános ünnepi (bár formális) vizsgákat honosítottak meg. *Határoztatott, hogy június 19-én vizsgák tartandók bálaadó isteni tisztelettel tartassanak meg. A jövő iskolaév pedig október első napján fogja kezdetét venni. ...hogy az elemi népiskoláknál évenként egyszer tartassanak nyilvános és ünnepélyes vizsgálatok, a bátyai iskolaszék által elfogadtatott. Határoztatott: Ezentúl népiskolánkban az évi nyilvános és ünnepélyes vizsgálatok egyszer, és pedig ápril hó második felében fognak megtörténni.* A gyermekmunka miatt gyakorlattá válik, hogy a nagyobb tanulóknak korábban, a kisebbeknek később tartják meg a vizsgáját. Így azok május közepétől október elsejéig (négy és fél hónapig!) szüleiknek segíthetnek. Amikor már előírják a szeptember közepi évkezdést, méltányosságból a falvakban megengedik az őszi szünetet. *Az iskolának szept. 15-én kelle-ne megkezdődni, de tekintettel arra, hogy a rendelet szüret címén két heti szünetet megenged, iskolaszékünk e két hetet paprika és kukoricza szedésre szeptember hó második felétől veszi, úgy a tanév kezdését október 1-re határozta.*

Bátyán a XIX. század végén és még a XX. század első felében is sok olyan ünnepet megtartottak, amelyeket már az egyházi zsinatok régen eltöröltek. Az ünnep megtartása munkaszünetet és misehallgatást jelentett. Ilyen volt néhány Mária nap mellett a József nap is. Az iskolaszék ezt is tudomásul vette a szünetidők megállapításakor. *...miután közlegnek a húsvéti ünnepek, az azokra eső szünetnapokat az iskolaszék határozza meg. Az iskolaszék határozza, mivel a Kalocsai József napi vásár nagy hétfőre esik, és e napon községünkben*

szűnnap szokott lenni, azért búsvéti szűnnapok virágvasárnapjától veszik kezdetüket és búsvét utáni péntekig tartanak bezárólag.

A karácsonyi szünet megállapításakor 1897-ben éppen a helyi földbirtokos fia, Ujváry Kálmán tanító veszi védelmébe az aprószentek napi szünet megtartását (ezen a napon a gyermekek amúgy is kis számban jelentek meg is az iskolában), azokkal a földműves tagokkal szemben, aki az aprószentek napi szokásos *síbározással* járó *rakonczátlankodások és dévajságok* miatt azt meg akarják szüntetni.

Az iskolaszék 35 éves munkájának eredményét az alábbi összehasonlító tábla érzékelteti.

Tanköteles							
1870				1895			
6–12 éves		13–15 éves		6–12 éves		13–15 éves	
Fiú	Leány	Fiú	Leány	Fiú	Leány	Fiú	Leány
232	219	180	70	258	218	90	95
Iskolába járó							
Fiú	Leány	Fiú	Leány	Fiú	Leány	Fiú	Leány
129	110	25	40	258	218	90	95
Iskolába nem járó							
Fiú	Leány	Fiú	Leány	Fiú	Leány	Fiú	Leány
103	108	155	30	–	–	–	–

A táblázatból megállapítható, hogy 1870-ben még a tanköteles 6–12 éveseknek mintegy a 46,7 százaléka, a 13–15 éveseknek pedig 74 százaléka nem jár iskolába, míg 35 év múlva már nincs iskolakerülő.

A község szegény lakosságát azért is ingerelte az iskolakötelezettség erőltetése, mert mint írtam, éppen hogy tülesett a számára bukással járó úrbéri peren. Ennek költségeit nem győzték keservesen fizetni. Az iskolatörvény alapjaiban fordította föl a hagyományos családi munkamegosztást, amelyben a gyermekeknek is fontos szerep jutott. 1872-ben, amikor felvetődött a negyedik iskola felállítása és a negyedik tanító megfogadása, a plébános, aki jól ismerte híveinek helyzetét, szinte a korábbi századok jobbágyi jermiadjainak hangján ismertette a falu népének állapotát. (A nép és értelmiségi vezetői a panaszban egymásra találtak.) A beadvány végén azonban engedelmesen megígérte a minisztérium kívánságainak teljesítését. Így beszélt az iskolaszéki gyűlésen: *Hogy mennyire szívén fekszik az iskolaszéknek a tanköteles gyerekek kiképzetése körül saját akarata elleni mulasztás, és hogy mennyire igyekszik a hiányt pótolni, azt megmutatta azáltal, miszerint datzára a lakosság nagyobb részénél mutatkozó nyomornak, datzára hogy már 3 évben legfőbb terményit, t. i. káposztatermését úgy szólván egyetlen jövedelmi forrása – elnem árusíthatta, datzára az 1871-ik évi jégvíz által okozott kár nyomorúságának, s datzára, hogy az uradalom részére az elmúlt 3 évben több mint hatvanezer ft földváltást kellett a lakosságnak – nagybárára – végrehajtás útján kifizetni, noha egy krajtzárral sem rendelkezett, mind a mellett, habár kölcsön vett pénzzel még is 3000 frtért egy új iskolát és ebben egy tanítói állomást állított, és az eddig 200 frt fizetését 300 frtra emelte.*

Íly körülmények között beláthatja a vallás és közoktatásügyi minisztérium, hogy az iskolaszék nem hogy elhanyagolta, de erején túl felkarolta az iskola ügyét, és ha tekintetbe vesszük a kezdet nehézségeit és azt, hogy az örök földváltásai – e községre átokként nehezülő

teher alól egypár év múlva kiszabadulbat községünk, azon remény táplálja lelkeinket, sőt határozott ígéretet tehetiünk, hogy az 1868-ik évi iskolatörvény szabályai illetőleg reánk vonatkozó pakszusainak megfelelő tantermeket és tanítói állomásokat állítunk fel. – most azonban mást nem tehetünk mint hogy 4-ik tanoda helyiségnek egy erre alkalmas helyiséget bszonbérbe veszünk és még egy tanítói állomást szervezendüünk, – hogy pedig ezt tesszük és hogy felekezeti iskolánkat fenn tarthassuk a fentebb előhozott okoknál fogva a tanítót fizetni lehetetlenek vagyunk, ugyanezért kéntelenítettünk a kényszerűség szükségénél fogva 2–3 évre ezen 4-ik tanító felvevésére segélyért folyamodni. A negyedik tanító fizetését a kalocsai érsekség átvállalta.

Az ismétlőiskola rendszere valószínűleg a legnagyobb ellenállást váltotta ki a parasztságból, amely alig várta, hogy gyermekei elérjék a tizenkét éves kort, s megszabaduljanak a mindennapi iskolába járás terhes kötelezettségétől, s végre a család kis birtokán vagy napszámban dolgozhassanak. Ennek a „népi” elvárásnak tehettek eleget azok az iskolák, amelyek csak télen, a mezőgazdasági munkák szünetelése idején tartották meg a hároméves ismétlő iskolai foglalkozásokat. A foktői iskolakerület esperes plébánosa ezért 1886. dec. 6-án 160 sz. a. felhívást adott ki ennek a gyakorlatnak a megszüntetése érdekében. A bátyai iskolaszék a felhívást rendkívüli ülésén tárgyalta meg. Jegyzőkönyvileg rögzített válaszból kiderül, hogy itt a törvényt mindig is betartották, bár a helyi viszonyokra alkalmazták, emellett képet alkothatunk belőle az 1880-as évek bátyai társadalmáról, gazdálkodásáról.

A tíz-tizenkét éves bátyai gyermek téli időben már az apjával ment az egy hétig is eltartó kocsikázásra, amikor is környékbeli vagy távolabbi településeken árulták, illetőleg cserélték kerti terményeiket, a hagymát, a káposztát és a paprikát. (Ilyenkor a gyermek őrizte a fogatot, segített a termények kimérésében, közben ellette a kereskedelmi praktikákat, „világot látott”.) Ha pedig szülei menetek ezekre a kereskedelmi utakra, rábízták a ház őrzését, ami nemcsak a kisebb testvérei való felügyeletet, ellátásukat, de napi fűtést, főzést, takarítást, a jószágok ellátást is jelentette. Emiatt a gyermek csak vasárnap, amikor visszatertek a piacozásról, juthatott el az ismétlő iskolába. Az év többi szakában pedig a földeken való munka foglalta le őket hétköznapokon. A vasárnap délutánra előírt öt tanóra azonban azt jelentette volna, hogy a tanulóknak sötétben kell hazagyalogolniuk (esetleg hóban vagy sárban). Ez különösen a négy-öt kilométernyire lakó szállási gyerekeknek okozott volna gondot. Ezért a bátyai ismétlő iskolában vasárnaponként három órát tanítottak csak, de hogy eleget tegyenek a törvényes előírásoknak, nemcsak télen tartottak tanítási vasárnapokat, hanem az év kilenc hónapjában. Így az előírtnál magasabb óraszámú oktatásban részesülnek a tanulók.

Bátyán az ismétlő iskolai tanítás, mióta azt a törvény ebrendelte, télen-nyáron mindig tartatik. Tekintettel arra, hogy községünk lakói kerti vetemény terményeit a téli időszakban is kénytelen heti vásárookra és cserére hordani, melynél a nagyobb gyermekeit vagy házőrzésre vagy segédkezésre magával víve igénybe veszi, s így a csaknem egész héten oda járó szülő vasárnapra jöven meg, ekkor küldheti csak gyermekét iskolába. Ezekből csak vasárnapi napon tartatik ismétlőiskola. Minthogy pedig a távollakó szállásiak miatt a téli öt órás tanítás megtartható nem lévén ezen az által segített kezdettől fogva a helyi iskolai batóságunk, hogy hetenkint télen, nyáron három órás ismétlő tanítást tartat, melybe még nincs beleértve a hit és erkölcsstan órák. A törvény a téli három óra per 5 órával 65 órát szab, a másik nyá-

ri időszaknak vett hat óra per 2 órával 52 órát, mely összesen 117 órára megy. Az általunk hetenként tartani szokott három óra szám 9 hó alatt a vallástani heti fél órával együtt 143 órát tesz. Az így tartott tanítási órák száma tehát több, mint mennyit a törvény kíván, s így nemcsak a hivatali törvénynek van elégtéve, de a helyi és egyeseknek a viszonyok adta akadályai is elbáríttatván, az ismétlő-iskolábai járás megkönnyítetik, és az e tekintetbeni kényszer alkalmazására szükség nincs. Az iskolaszék tehát továbbra is a bevett szokás szerint óhajtja tartani az ismétlő iskolai tanítást.

A XX. SZÁZADI ESEMÉNYEK

A bátyai iskolai oktatás mintegy három évszázad alatt integrálta a falu népét a magyar társadalomba, növelte műveltségét, erősítette törvénytisztelét, erkölcsiségét, vallásosságát, munka-, család- és hazaszeretetét, de nem irtotta ki igen archaikus és főként magyar jellegű folklór hagyományait. (Ahhoz a magyar társadalom gyökeres felfordítására, a parasztság intézményes felszámolására volt szükség.)

Ahogy az iskolaszék működését egy nagy kultuszminiszter – Eötvös József – indítja el, a megszűnése is ilyen ember nevéhez fűződik. 1928-ban ugyanis az iskolaszék feladatait teljes egészében a politikai község veszi át, bár az iskola római katolikus jellegét megtartja, s a következő évben felépül a mai nyolctantermes bátyai iskola.

Végezetül – hisz nem tartozik szorosan az általunk tárgyalt időszakba – néhány szót szólnunk kell a közelmúlt iskolatörténetéről is. 1946-ban a feltételek biztosítása nélkül megvalósították a klebesbergi tervet, létrehozták a nyolcosztályos általános iskolát. 1948-ban, tehát a „fordulat éve” előtt az egyházi iskolákat – korábbi liberális szekularizációs törekvésekre is hivatkozva – államosították. Ez az év volt az utolsó, amikor a még hatalmas tömegeket magukénak mondó egyházak megpróbálták a maguk békés módján megakadályozni a kommunista hatalomátvételt. Ezt az évet az esztergomi hercegprímás Mária-évnek nyilvánította. Országszerte valóságos tömegdemonstrációknak ható búcsúk, körmenetek, szabadtéri misék, hetenként felolvasott főpásztori levelek keltette lelkesedés jelezték a tömegek hangulatát. Velük szemben a Rákosiék féktelen antiklerikális harcot indítottak, amelynek főideológusa Révai József volt, aki a hirtelen létrehozott kultúrházakkal (Kodály: Szóval, kultúr?) akarta pótolni a kocsmát és a templomot. A pócspetri provokáció, az összeesküvés perek előkészítői voltak a mindenható Párt kíméletlen ideológiai kampányának, a nép megfélemlítésének. Ennek keretében Mindszenti Józsefet állították a célkeresztbe, akit végül is koncepció perben elítéltek, és börtönbe csuktak. A verd meg a pásztor, szét-széled a nyáj közmondás beigazolódott. Megszüntettek egy sor ifjúsági szervezetet. Fölsozlatták az egyházi rendeket, deportálták a szerzeteseket, apácákat. Következhetett az „iskolák kiragadása a klerikális reakció kezéből”. Lekerültek a feszületek a tantermek faláról. Megszűnt az imádkozás és a hittanóra az iskolákban. Új – gyakran janicár lelkületű és gyorstalpaló tanfolyamokon képzett – oktatók vették át a diákok tanítását. Az államosítást azzal a kitűnő néprajzos professzor kultuszminiszterrel hajtották végre, aki baloldali barátai hatására „útítársként” csatlakozott a kommunistákhoz, igyekezett maximálisan kiszolgálni elvárásait, s valójában politikai játékszerükké vált. A sors különös fordulata hozta, hogy a volt egyházi iskolák (egy részének) vis-

szaadását 53 év múlva Ortutay tanítványa, a szintén kiváló néprajzos professzor kultuszminiszter hajtotta végre, akit Andrásfalvy Bertalannak hívtak.

A Klebesberg-féle kulturális program idején emelt bátyai emeletes iskolaépületen ma ez olvasható: iskola 1929. Néhány évtizede még kivehető volt az 1948-ban levett betűk helyén: *Rom. kath.* (római katolikus). Az ötvenes években sok tanítványom szülője, nagyszülője dicsekedett azzal, hogy az épületben az ő kétkezi munkája is benne van. Talán egyszer – ha még működni fog – fölveszi régi, nevezetes tanítójának, Pászthory Endrének a nevét.

Új magvető

FEHÉR ZOLTÁN (1931) Bátyán élő néprajzkutató, nyugalmazott főiskolai tanár.